

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНИХ
ВЗАЄМОВІДНОСИН З ДІТЬМИ -ПІДЛІТКАМИ

Назва теми

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 053 «Психологія»

Шифр і назва спеціальності

Шифр 24208

номер ІНП

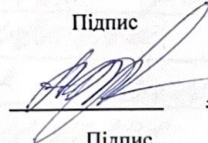
Виконала: студентка 2-го курсу, ППмз-23-2 Тетяна ДИЧАКІВСЬКА

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник кандидат пед. наук, доцент

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

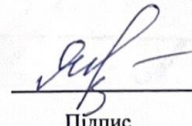
Алла ШЕРЕМЕТ

Ім'я ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

д-р психол. наук, професор

Підпис

Таїсія КОМАР

Ім'я ПРІЗВИЩЕ

02 грудня 2024 р.

Хмельницький 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту

Кафедра психології та педагогіки

Освітній рівень Другий (магістерський)

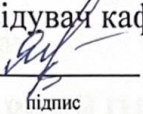
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Освітньо-професійна програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ Тетяни ДИЧАКІВСЬКОЇ

1. Тема кваліфікаційної дипломної роботи: «Формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками

Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Алла ШЕРЕМЕТ, канд. пед. наук, доцент

Затверджено наказом ректора університету від 26 серпня 2024 р. № 60

Строк подання здобувачем роботи на кафедру 10 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: стандартизований опитувальник «Взаємодія «батько – дитина» (І. М. Марківського), варіант для підлітків та їх батьків; опитувальник батьківського ставлення (PARI) Е. Шеффера і Р. Белла (адаптована Т. В. Нещерет); методика «Дитячо-батьківські відносини в підлітковому віці» (О. Карабанова та П. Трояновська); бесіда з батьками з метою уточнення труднощів, які виникають у них при взаємодії з дітьми-підлітками; методи соціально-психологічного впливу.

4. Зміст кваліфікаційної дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичні основи формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками, теоретичні підходи до дитячо-батьківських взаємовідносин у психологічних дослідженнях, особливості побудови ефективних батьківських стосунків з дітьми- підлітками, висновки до першого розділу; розділ 2. Емпіричне дослідження особливостей взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками та програма формування батьківських навичок їх ефективної побудови, організація та методи емпіричного дослідження, аналіз результатів дослідження особливостей взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками, програма формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками, висновки до другого розділу; висновки; перелік джерел посилання.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) 6 таблиць, 6 рисунків.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної дипломної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 01.12. 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01.02. 2024 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.03. 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.06. 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.10. 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01.11.2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної дипломної роботи.	До 10.12. 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної дипломної роботи.	До 01.12.2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної дипломної роботи (відповідно графіку)	<u>05</u> грудня 2024 р.	виконано

Здобувач Тетяна ДИЧАКІВСЬКА

Керівник роботи Алла ШЕРЕМЕТ

АНОТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН З ДІТЬМИ -ПІДЛІТКАМИ

Тема кваліфікаційної роботи: «Формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками»

Здобувач: Тетяна ДИЧАКІВСЬКА

Керівник: Алла ШЕРЕМЕТ

Кваліфікаційна робота включає 60 сторінок, 6 таблиць, 6 рисунків, перелік джерел посилання складає 43 найменувань, 1 додаток.

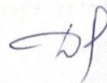
Ключові слова: взаємовідносини, дитячо-батьківські взаємовідносини, навички, ефективні взаємовідносини, самоствердження, почуття дорослості.

Об'єктом дослідження є батьківські навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми.

Предметом дослідження є формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками.

За результатами дослідження здійснено аналіз підходів до дитячо-батьківських взаємовідносин у психологічних дослідженнях, особливості побудови ефективних дитячо-батьківських взаємовідносин; емпірично досліджено та виявлено особливості взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками; обгрунтовано та розроблено змістові та організаційні аспекти програма формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками. **Одержані результати** можуть бути рекомендовані для використання практичними психологами та вчителями у роботі з батьками підлітків.

Дипломниця Тетяна ДИЧАКІВСЬКА

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 02.12.2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН З ДІТЬМИ-ПІДЛІТКАМИ	
1.1. Теоретичні підходи до дитячо-батьківських взаємовідносини у психологічних дослідженнях	9
1.2. Особливості побудови ефективних взаємовідносин батьків з дітьми – підлітками.....	15
Висновки до першого розділу	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОВІДНОСИН БАТЬКІВ З ДІТЬМИ-ПІДЛІТКАМИ ТА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ ПОБУДОВИ	
2.1. Організаційні та методи емпіричного дослідження	24
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками.....	28
2.3. Організаційні та змістові аспекти програми формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми- підлітками	41
Висновки до другого розділу.....	55
ВИСНОВКИ.....	58
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	61
ДОДАТКИ... ..	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Потужний вплив на формування особистості дитини, її здатності до адаптації відіграють взаємовідносини з батьками. Сьогодення диктує нові вимоги до виховання та підтримки дітей. Воєнний стан, вимушене переселення тощо безпосередньо впливають на психічний стан та поведінку дітей. У цьому контексті особливої уваги потребують підлітки, оскільки підлітковий період характеризується періодом підвищеної емоційності, що може проявлятися в збудливості, ризиком до високого рівня тривоги та агресивності, прагненням до автономії, підвищеною чутливістю до несправедливості тощо. Діти прагнуть звільнитися від впливу батьків, прагнуть до незалежності, а з іншого боку – потребують уваги, поради і підтримки від авторитетного дорослого. Такими значущими дорослими для підлітків є батьки, дії, слова та вчинки яких підтримують їх, або дезадаптують. Виникає велика потреба в психологічній просвіті батьків й формуванню в них тих знань та навичок, що сприятимуть побудові ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками.

Є ряд наукових досліджень присвячених вивченню різних аспектів дитячо- батьківських взаємовідносин. Зокрема, науковці досліджують проблему відчуження як феномена дитячо- батьківських відносин (Л. Я. Барінова); особливості стилю взаємин батьків з підлітками (Т. В. Бондар); порушення взаємовідносин між батьками та їх дітьми підліткового віку (О. Г. Карагодіна, І. Ю. Никонова); конфліктні взаємини батьків і підлітків (А. Ш. Апишева), особливості психопрофілактики порушень дитячо–батьківських взаємин (В. Вівчарюк), педагогічні умови формування гармонійних взаємовідносин батьків з дітьми (О. І. Косарева). Однак бракує сучасних досліджень присвячених формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками.

Отже, соціальна значущість та недостатність наукових розробок проблеми формування батьківських навичок побудови ефективних

взаємовідносин з дітьми-підлітками зумовили тему нашого магістерського дослідження.

Мета дослідження: теоретичного та емпірично дослідити особливості взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками та розробити програму формування батьківських навичок їх ефективної побудови.

Відповідно до мети були поставлені такі **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми дитячо-батьківських взаємовідносин та побудови ефективних взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками.

2. Емпірично дослідити особливості взаємовідносин сучасних батьків з дітьми-підлітками.

3. Обґрунтувати та розробити програму формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками.

Об'єкт дослідження: особливості побудови ефективних взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками.

Предмет дослідження: формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками.

Гіпотеза дослідження: взаємовідносин батьків з дітьми у підлітковий період матимуть специфічні особливості, а ефективність їх побудови залежатиме від батьківських навичок пізнання індивідуальності власної дитини, встановлення контакту з нею та володіння ненасильницькими методами взаємодії.

Методи дослідження:

- *теоретичні:* узагальнення теоретичних даних, аналіз психологічних, соціально-педагогічних джерел, порівняння, синтез праць присвячених проблемі дослідження з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя для здійснення емпіричного дослідження та розробки програми формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками;

емпіричні: стандартизований опитувальник «Взаємодія «батько – дитина» (І. М. Марківського), варіант для підлітків та їх батьків; опитувальник

батьківського ставлення (*Parental Attitude Research Instrument* (PARI) Е. Шеффера і Р. Белла (адаптована Т. В. Нещерет); методика «Дитячо-батьківські відносини в підлітковому віці» (О. Карабанова та П. Трояновська); бесіда з батьками з метою уточнення труднощів, які виникають у них при взаємодії з дітьми-підлітками; методи соціально-психологічного впливу.

Практичне значення роботи полягає у тому, що розроблена нами формувальна програма є важливою методичною розробкою, якою зможуть користуватись у своїй діяльності психологи з метою формування у батьків навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками.

Апробація результатів дослідження. Теоретичні висновки та отримані результати емпіричного дослідження були презентовані на XIX Міжнародній науково-практичній конференції «Modern Trends are the Driving Force of Scientific Progress» (Lisbon, Portugal» (April 17-19, 2024). За результатами дослідження опубліковано тези «».

Експериментальна база дослідження. Дослідженням було охоплено 36 дітей підліткового віку 13-15 років (Комунального закладу загальної середньої освіти «Ліцей №9» (м. Хмельницький) та їх батьки в кількості 48 осіб

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків, переліку джерел посилання (43 найменувань). Робота містить 6 таблиць, 6 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 56 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН З ДІТЬМИ-ПІДЛІТКАМИ

1.1 Теоретичні підходи до дитячо-батьківських взаємовідносин у психологічних дослідженнях

У психологічній літературі є різні підходи до тлумачення поняття взаємини, відносини та взаємовідносини. Так, В.С.Черній, вважає, що взаємини є важливою формою відносин та виражають позицію однієї людини відносно іншої, яка вступає з нею в контакт [40].

Т. Г. Цуркан вважає, що «відносини» в психології розглядається як ставлення особистості до того, що її оточує. Учена вважає, що у соціальних спільнотах представлені не відносини, а взаємини. Взаємовідношення – це взаємна позиція однієї особистості до іншої, при цьому відносини і взаємини – це сторони спілкування. І якщо у відношенні не обов'язково присутній зворотний сигнал, то при взаємовідносинах постійно здійснюється зворотний зв'язок, причому різної модальності. Саме тому, на думку Т. Г. Цуркан, доцільним оперувати поняттям дитячо-батьківські взаємини, які мають свою специфіку та відрізняються від усіх інших видів міжособистісних стосунків сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків, тісним взаємозв'язком, що починається з самого народження людини і триває все життя. Взагалі проблема дитячо-батьківських взаємин привертає увагу фахівців різних психологічних шкіл. Узагальнивши погляди науковців, Т. Г. Цуркан, приходять до висновку, що основою психоаналітичного напрямку є вивчення раннього досвіду взаємодії батьків з дітьми та його впливу на процес розвитку особистості; у біхевіористичному напрямку акцент зроблено на вивчення техніки поведінки батьків і формування навичок модифікації поведінки дитини; гуманістичний підхід базуються на прийнятті, емпатичності, розумінні, щирості здатності батьків використовувати широкий і різноманітний спектр комунікативних засобів [39].

О. І. Косарева дає таке визначення батьківсько-дитячим взаєминам – це процес та результат індивідуального, суб'єктивно-вибіркового відображення сімейних зв'язків, які опосередковують внутрішню та зовнішню активність батьків і дітей в їх спільній життєдіяльності. До компонентів батьківсько-дитячих взаємин авторка відносить ставлення дорослого до дитини і ставлення дитини до дорослого. Це взаємини, які відбуваються в системі „дорослий – дитина” та на них впливають як особистість дорослого, так і дитини.

Гармонійні

взаємини батьків і дітей характеризуються узгодженістю таких компонентів цих взаємин як рівноправне ставлення, особистісно зорієнтований стиль спілкування, врахування індивідуальних потреб батьків і дітей. Аналіз наукових досліджень дав змогу О. І. Косаревій конкретизувати характеристики гармонійних батьківсько-дитячих взаємин (задоволення базових потреб дитини; достатній рівень рефлексії батьків, розуміння психолого-педагогічної природи індивідуальних особливостей дитини; свідомо організована конструктивна взаємодія з дитиною). Відповідно причинами конфліктних батьківсько-дитячих взаємин є неузгодженість вимог, очікувань та реальних оцінок дитячої поведінки, що виявляється в обмеженнях, які накладають дорослі; ефект неадекватності в структурі потребово-мотиваційної сфери дитини, що приводить до незадоволеності її актуальних потреб; особистісні проблеми дорослого, що призводить до невміння організувати позитивну взаємодію з дитиною [18, с.13].

О. В. Азаркіна та О. Ю. Булгакова розглядають дитячо-батьківські стосунки як такі, що є безперервними, тривалими, опосередкованими віковими особливостями дитини та батьківськими ставленнями. Батьківське ставлення включає у себе суб'єктивно-оцінне, свідомо-вибіркове уявлення про дитину, яке визначає особливості батьківського сприйняття, спосіб спілкування з дитиною, характер прийомів впливу на неї. Батьківська позиція пов'язується із свідомо прийнятими, виробленими поглядами, намірами. Узагальнення зарубіжних досліджень, здійснене О.В. Азаркіною та О.Ю. Булгаковою, дозволило їм виділити чинники, що зумовлюють певний тип взаємовідносин

батьків з дитиною. Це такі як: прийняті у суспільстві соціальні стереотипи, певні установки й погляди на виховання; сімейні традиції, коли батьки відтворюють той стиль виховання, який був властивий їхньому дитинству, а також індивідуальні особливості самої дитини. Більш детально науковці зупинилися на характеристиках тих дитячо-батьківських стосунків, які можна назвати гармонійними. Зокрема гармонійні стосунки характеризуються задоволенням базових потреб дитини (в безпеці, емоційній близькості з іншими людьми, збереженні автономності дитини); достатнім рівнем усвідомлення батьками індивідуальних особливостей дитини, відповідальною організацією ними конструктивного стилю взаємодії з дитини; емоційною підтримкою дитини [1].

С. Корнійчук та О. Олійник також аналізують поняття батьківське ставлення, та доходять висновку, що у науковій літературі воно розглядається, переважно, як певна настанова або система вчинків батьків по відношенню до дітей і включає в себе три компоненти (когнітивний, емоційний та поведінковий). Алгоритм дитячо-батьківських відносин такий: ставлення батьків формує зворотню реакцію дітей – їх ставлення до батьків. Такі варіанти ставлень визначають характер батьківсько-дитячих відносин. Звідси, конструктивні типи батьківського ставлення сприяють розвитку довірливих, гармонійних батьківсько-дитячих відносин [17].

Більш ширше проблему батьківського ставлення бачить М. І. Прасол. Науковець вважає, що батьківське ставлення у сучасній вітчизняній науці розуміється як система різноманітних почуттів та учинків дорослих людей по відношенню до дітей, а сам стиль батьківського ставлення може зумовити розвиток у дитини певних типів акцентуацій та психопатій [30].

Т. М. Яблонська дає визначення дитячо-батьківським взаєминам «як специфічним безперервним й тривалим міжособистісним стосункам, що характеризуються сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків, віковою змінністю, балансом полярних позицій, потребою піклуватися та відповідальністю, як такі, що зумовлюють психічний розвиток і соціалізацію дитини» [41, с.590]. До сфери дитячо-батьківських взаємин відносяться такі

феномени: батьківське ставлення, стиль виховання, характер взаємодії батьків з дитиною. Якість цих взаємин визначається такими параметрами: характером емоційного зв'язку з боку батьків; емоційним прийняттям дитини (батьківська любов) та дитячою прихильністю та емоційним ставленням до батьків; мотивами виховання і батьківства; мірою включеності батьків і дитини у дитяче-батьківські взаємини; задоволеністю потреб дитини, турботою й увагою до неї з боку батьків; стилем спілкування з дитиною; способом розв'язання проблемних ситуацій, підтримкою автономії дитини; соціальним контролем з боку батьків; мірою стійкості і послідовності сімейного виховання. Співвідношення різних проявів цих параметрів утворює певні стилі батьківського виховання. Науковець підкреслює, що у науковій літературі виокремлюються чотири основні стилі виховання: авторитетний, авторитарний, ліберальний, невключений. Стиль сімейного виховання, у свою чергу, залежить від характеру емоційних ставлень батьків до дитини і внутрішньосімейних взаємин, рівня психологічної спільності батьків і дітей та спрямованості виховного впливу [41].

У контексті нашого дослідження важливими також є розробки проблеми батьківської компетентності, адже, як вважає О.Л. Нагула, розгляд проблеми компетентного батьківства, пов'язаний із аналізом системою ставлень батьків до себе та до дитини, які формуються на основі дитячого досвіду стосунків батьків із своїми батьками. Батьківська компетентність впливає на стиль батьківського виховання та батьківську позицію [24].

З. І. Ікуніна, аналізуючи проблему оптимальної батьківської поведінки, прийшла до висновку, що тут надзвичайно важливо, щоб ця поведінка сприяла зростанню саморегулюючої поведінки у самих дітей. Найбільш ефективними є дисциплінарні міри, засновані на авторитеті батьків, коли батьки звертаються до словесних аргументів і пропозицій, пояснюють своїм дітям можливі наслідки їхніх дій для інших людей. Як наслідок – у таких дітей швидше відбувається інтеріоризація моральних норм. І навпаки, коли батьки обирають силові методи соціалізації, їхні діти з великими зусиллями розвивають інтерналізовані норми та механізми контролю. Для побудови оптимальних

взаємовідносин з тітьми необхідне глибоке розуміння їхнього внутрішнього світу, психологічних особливостей, уміння передбачити, яка міра впливу може бути успішною для розвитку особистості дитини, здійснення індивідуального підходу. Адже батьківський вплив в межах дитячо-батьківських взаємовідносин може як сприяти збільшенню автономії дітей, так і пригнічувати їх волю, а також взаємодія з батьками дозволяє дітям вправляти і вдосконалювати соціальні навички, які потім стають дуже корисними при взаємодії з однолітками [13].

А. Б. Коваленко зосереджує увагу на основних причинах появи проблеми у взаємовідносинах батьків з дитиною, таких як: особистісні характеристики батьків, що склалися впродовж їхнього життя та заважають їм бути ефективними батьками; деструктивні способи подружнього спілкування та специфіка сімейної структури, що заважають ефективному вихованню; особливості особистості дитини, невідповідність стилю виховання її характеру; особливості соціального середовища, в якому існує сім'я та відсутність психолого-педагогічної неграмотності батьків С.53 Відповідно, з метою гармонізації стосунків важливо працювати над розвитком рефлексії для формування усвідомлення батьками власних переживань, пов'язаних із взаємодією з дитиною; удосконалювати поведінковий компонент батьківського ставлення через формування конструктивних стилів поведінки з дитиною; підвищувати психолого-педагогічну грамотність батьків у питаннях виховання щодо оптимального вибору санкцій, рівня вимогливості, контролю за поведінкою дитини тощо [15].

Т. І. Поніманська виділяє такі протилежні показники взаємовідносин батьків і дитини, які зумовлюють характер цих відносин: прийняття, або лояльність батьків у ставленні до дитини, що проявляється у готовності батьків до підтримки неординарних проявів активності дитини; неприйняття, або відчуження, як форма відторгнення батьками неординарних проявів дитини. Саме відторгнення дитини, збільшення батьками дистанції в стосунках викликає у дитини відповідну реакцію дистанціювання або відчуження [29].

Щодо чинників, які породжують конфліктні взаємовідносин батьків з дітьми, то тут виділяються такі особливості батьківських ставлень: мимовільна компенсація батьками своїх невідреагованих переживань; неусвідомлена проєкція особистісних проблем на дітей; підвищена батьківська тривожність; надмірний егоцентризм, що заважає встановленню щирих відносин з дітьми, раціоналізм, надмірне опікування і песимізм. До чинників іншої групи відносяться: нерозуміння своєрідності особистісного розвитку дитини та неприйняття дитини; невідповідність вимог та очікувань батьків можливостям і потребам дітей; негнучкість та непослідовність у взаєминах з дітьми; неузгодженість стосунків між батьками. Чинники третьої групи це: афективність – батьківське роздратування, незадоволення або неспокій, тривога і страх тощо; тривожність у стосунках з дітьми, прагнення все робити за дитину; домінантність у відносинах з дітьми – категоричність суджень, прагнення підкорити дитину, нав'язування думок та рішень, постійний контроль; гіперсоціальний характер виховання – підвищена принциповість, надмірна вимогливість, нетерпимість до недоліків [16].

Г. В. Усатенко, аналізуючи проблему внутрішньо-сімейної дитячо-батьківської взаємодії, звертала увагу на значущість явища привязаності розкритого Bowlby (1969, 1973, 1980), який розглядав стосунки прив'язаності як універсальне соціально-психологічне явище, коли діти та їхні батьки мають емоційний зв'язок та певну організацію поведінки. Г. В. Усатенко звертає увагу на те, що в україномовній науковій літературі був запропонований термін “прихильність” (affiliation), який трактується як новоутворення вікового розвитку дитини першого року життя, як результат взаємного емоційного зв'язку між дитиною та батьками, який є основою для формування прив'язаності. “Привязаність” (attachment) розглядається як зв'язок, який формується між людьми на різних етапах життя і вказує на стабільний і тривалий характер стосунків, які формуються як на емоційній основі, так і на когнітивній [37].

У результаті проведеного дослідження Л. Я. Барінова зробила узагальнення щодо феномену відчуження, якому в психологічній літературі

відводиться особливе місце. Відчуження розглядається як втрата людиною почуття власної суб'єктності в спілкуванні з референтними оточуючими, коли людина не відчуває зв'язку з близькими, переживає неповноцінність свого Я. Особливого значення ця проблема набуває в онтогенетичному контексті, у дитячо-батьківських відносинах. У такому контексті відчуження розглядається як втрата дитиною почуття своєї суб'єктності в спілкуванні з батьками, переживання неможливості мати справжню свободу самопрояву. Л. Я. Барінова припускає, що основним механізмом породження реакції відчуження в дітей є порушення спілкування, коли дитина у спілкуванні з дорослим не відчуває себе віддзеркаленою, що провокує зниження самоцінності, прояв негативних почуттів, закритість тощо. У контексті дитячо-батьківських відносин ознаки відчуження з'являються в дітей у присутності батьків, що дистанціюються, і зникають поза контактом із ними, а у дітей лояльних батьків ознаки відчуження не спостерігаються [3].

1. 2. Особливості побудови ефективних взаємовідносин батьків з дітьми -підлітками

Одним з основних новоутворень підліткового віку є почуття дорослості, завдяки чому змінюється соціальна ситуація розвитку підлітка, яка проявляється у кардинальній зміні взаємин з батьками. Саме завдяки почуттю власної дорослості підліток прагне звільнитися від опіки і контролю батьків. Водночас батьки, вчителі та інші дорослі можуть не враховувати цю потребу підлітків при взаємодії з ними, що призводить до конфліктів, агресії зі сторони підлітків та інших форм деструктивної взаємодії [21; 34; 38].

П. Єрис зосереджується у своєму дослідженні на аналізі вікових особливостей підлітка, які зумовлюють специфіку його взаємин з батьками. Так, науковець вважає, що специфіка підліткового віку полягає у переході від дитинства до дорослості у всіх напрямках розвитку дитини. Саме у підлітковому віці закладається загальний напрямок формування моральних і соціальних настанов особистості. Підлітки прагнуть до самостійного

вирішення проблем у житті, охоче беруть відповідальність по вирішенню та прийнятті рішень, але водночас в силу вікових особливостей вони ще не можуть бути повністю самостійними, у них бракує досвіду, відповідно, підлітки чекають допомоги з боку батьків. Наступною віковою особливістю є критичність підлітків, вони завжди особливо прискіпливі до слів, вчинків, соціальної позиції батьків. Хоча ставлення підлітків до батьків є дуже мінливими. Зазвичай конфліктність стосунків підлітків з батьками зумовлюється саме прагненням підлітків до самостійності, яку дорослі не сприймають і не підтримують. Підлітки хочуть від батьків підтримки, розуміння їх думок, настроїв та бажань, відповідно, агресивно реагують на байдужість, насмішки, нотації з боку дорослих. З іншого боку, на підлітка позитивно впливає спільна діяльність із дорослими, організована на спільних інтересах і захопленнях, коли підліток пізнає внутрішній світ дорослих, а почуття любові і довіри з боку дорослого зменшує внутрішні тривоги дитини. Аналіз теоретичних досліджень, здійснених П. Єрис, дозволив звернути його увагу ще на такі важливі впливу на підлітків з боку батьків, як рівень інтелектуального розвитку сімейного оточення, особливості прояву їх почуттів та емоцій, а також духовний вплив батьків, що відкриває дитині шлях до співпереживання, співучасті, допомоги, любові, тощо [11].

Т. Мандзик у своєму дослідженні звертає увагу на визначальну роль дитячо-батьківських стосунків у процесі формування соціально-психологічної адаптованості підлітків. Результати дослідження показують, що підлітки, які відчувають себе комфортно у взаємодії з батьками, вміють брати на себе відповідальність за свої вчинки та за своє життя, є більш адаптованими та вміють налагоджувати стосунки з однокласниками, частіше переживають позитивні емоції та почуття. Завдяки позитивній моделі спілкування з батьком у них формується повноцінний Я-образ, що детермінує прийняття себе та інших. І навпаки, прояв батьком директивності, демонстрування своєї переваги над дитиною, не сприяє формуванню у дитини позитивного образу своєї особистості, а у взаємодії з іншими такі підлітки теж хочуть проявляти

домінантність та, водночас, залишаються перед батьківською директивністю безсилими, невпевненими в собі, безвідповідальними. Життя за строгими директивами виробляє в підлітка ригідність, любов до звичного, стримування творчих потенцій. Ворожий та непослідовний стилі відносин батьків з дитиною є найменш продуктивними та сприяють розвитку в підлітка залежності, зниження рівня адаптації несамоствійності, безвідповідальності, почуття надмірної тривожності, незадоволеності як собою, так і іншими [22].

Здійснивши аналіз робіт присвячених конфліктним взаємовідносинам батьків з підлітками, А. Ш. Апишева виділила таку класифікацію причин конфліктів: відмінності у досвіді дітей і дорослих, чітких етапів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності; ослаблення батьківської влади в підлітковий період; психологічні та соціальні відмінності між батьками і дітьми; перевантаження через соціальні і культурні зміни; відсутність певних правил; протиріччя між контролем дорослих та потребами підлітків в автономії. А. Ш. Апишева дійшла висновку, що загалом рівень конфліктності в сучасних сім'ях є досить високим. Зокрема, було з'ясовано, що батьки часто беруть на себе багато відповідальності за підлітка, опікають його, не дають самоствердитись та проявити себе, а високий рівень контролю за навчанням підлітка часто призводить до замовчування ним поганих оцінок в школі, використання брехні та обману. Було також виявлено, що байдужість до дітей зі сторони батьків також може призводити до різноманітних негативних наслідків [2].

Л. В. Гончар зосередилася на дослідженні особливостей побудови конструктивних гуманних батьківсько-дитячих взаємин з підлітками, які вона розглядає як двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці. Автор визначає трьохкомпонентну структуру цих взаємин, яка складається з когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного компонентів. Показниками емоційно-ціннісного компонента було визначено: здатність розпізнавати власні емоційні стани та

прояви, емоційно-ціннісне ставлення до батьків, потреби відчувати переживання батьків, емпатійно їм співчувати; потреба і бажання діяти згідно з моральними нормами, добровільно ухвалювати моральні рішення задля блага батьків; здатність до рефлексії [9].

Вплив на підлітка можна здійснювати через демонстрацію батьками рольової моделі поведінки, за якою підлітки спостерігають та імітують; через батьківські стилі та системи виховання; через передачу батьками своїх цінностей, моральних норм системи вірувань, поведінки тощо; через транслявання батьками важливої інформації з різних тем і проблем.

Щоб вибудувати демократичний стиль взаємин з підлітком, батькам важливо встановити баланс між контролем підлітка та дозволом (коли постійний контроль поєднується з постійним наданням права дитині самій вирішувати, що і як їй робити). Порушення цього балансу призводить або до повного придушення самостійності підлітка (застосування автократичного стилю виховання), або ж надання йому широкої самостійності при повному самоусуненні батьків від виконання контрольних функцій (застосування „дозволяючого”, „попускного” та „ігноруючого” стилів). Якщо орієнтація на „дозволяючий” та „попускний” стиль виконання батьківської функції в окремих випадках може бути цілком виправданою (наприклад, коли батьки повністю довіряють дитині), то „ігноруючий” стиль виховання є свідченням того, що батьки повністю усунулися від взаємодії з дитиною [4].

Коли мова йде про побудову взаємин з підлітками важливо звернути увагу на феномен симбіотичних (нерозривних) відношень «дитина-матір». Розуміння закономірностей розвитку дозволить батькам зрозуміти, що цей зв'язок повинен поступово розриватися протягом онтогенезу: при народженні, кризі 3-х років, коли потрібно визнати самостійність дитини та у підлітковому віці, коли необхідно визнати право підлітка на автономність. З одного боку – сліпа любов батьків, небажання помічати проблеми підлітка, втручатися, допомагати, а з іншої занадто великий контроль та обмеження у всьому призводять до протесту підлітків та різних форм аддикції. Відповідно, до видів неправильного виховання можна віднести потурання (надання дитині всього

найкращого, поступки примхамтощо); компенсаторне виховання, коли батьки у дитинстві самі не отримували достатнього спілкування, розлучалися з близькими людьми тощо, тому хочуть організувати ці аспекти у житті власної дитини, не залишають їм свободи вибору; виховання умовами, коли вибір надається за умов виконання нею певних вимог дорослих; індиферентна вседозволеність, коли у батьків немає часу для спілкування з дитиною [35].

Аналіз взаємовідносин між батьками і підлітками, здійснений Е. Самотаєвою, показав, що у функціональних сім'ях батьки приділяють вихованню дитини більше сил, часу, уваги, ніж батьки в дисфункціональних сім'ях, вони користуються у підлітка авторитетом, використовують свою владу для управління і корекції його поведінки. Для батьків з дисфункційних сімей дитина перебуває на периферії уваги, вони взаємодіють з ними лише час від часу, у випадку, коли трапляється щось серйозне, у батьків з таких сімей більшою мірою виражена виховна невпевненість, вони схильні до гіпопротекції у вихованні підлітка або ж до потурання йому, проявляють нездатність до встановлення для дитини будь-яких заборон. Отже, від особливості збалансованості та функціональності сімейної структури залежить ефективність реалізації підлітком основної потреби у досягненні автономії і незалежності від батьків та формуванні своєї ідентичності. Е. Самотаєва вважає за необхідне проводити просвітницьку роботу з підлітками та батьками щодо підвищення психологічної культури, гармонізації батьківсько-дитячих відносин готувати долати труднощі у відносинах, які будуть змінюватися в процесі сімейної динаміки [32].

У підлітковому віці всі діти стають дуже вразливими. Широке коло емоційних та поведінкових труднощів підлітків часто зумовлюється труднощами їх взаємин з батьками. Сьогодні збільшенням кількості конфліктних, неповних та інших видів неблагополучних сімей, які зумовлюють різні негаразди емоційної сфери підлітка, однак побільшала кількість труднощів і в так званих благополучних сім'ях, де спостерігаються порушення дитячо-батьківських стосунків. Ці порушення проявляються у формі обмеження та збіднення спілкування в родині через брак у батьків вільного

часу, залежності дітей та підлітків від настрою, дратівливості, агресивності та фізичного стану батьків на фоні їх хронічної втоми, використання батьками неправильних тактик виховання. У результаті емпіричного дослідження впливу дитячо-батьківських стосунків на прояв шкільної тривожності, проведеного Н. Булатевич, О. Селезньовою, було з'ясовано, що серед різних вимірів стосунків з батьками хлопці є найбільш чутливими до прояву ворожості з боку матері, що спричиняє появу у них страху самовираження, страху не відповідати вимогам оточуючих, зниженням фізіологічного опору стресу [5].

О. Г. Карагодіна і І. Ю Никонова вважають, що з часом підлітки можуть краще зрозуміти складні питання незалежності від дорослих та порозумітися з ними. Однак, допомогти їм у цьому може шкільна соціально-психологічна служба. Науковці запропонували певні напрями її роботи з метою певні напрями роботи з метою усунення порушень у взаємовідносинах між батьками та їх дітьми підліткового віку. Це такі як: інформування батьків, які не встигають за підлітковими змінами своїх дітей, про психологічні особливості, цілі та завдання періоду підліткового віку; проведення комунікативних тренінгів для підлітків з елементами конфліктології та тренінги особистісного росту; проведення тренінгових занять з батьками із застосуванням інтерактивних технологій, спрямованих на розвиток батьківських навичок спілкування з підлітками, обмін досвідом, актуалізації власного досвіду процесу дорослішання; проведення спільних з батьками і дітьми круглих столів з обговоренням розбіжностей у поглядах тощо, прояснення мотивів навчання, аналізу проблеми насильства у сім'ї. Окремим видом діяльності є консультативна та психотерапевтична допомога підліткам і батькам [14].

Ряд науковців звертають увагу на те, що для налагодження ефективних взаємин батьків із своїми дітьми важливо залучити батьків до партнерської взаємодії з вчителями; сприяти підвищенню загальної та педагогічної культури сім'ї, адже всі сім'ї є доволі різними за своїм культурним, педагогічним, соціально-психологічним багажем, більшість батьків не володіє системою знань і вмінь у сфері спілкування, взаємодії з дітьми, часто знаходиться під

впливом старих світоглядних уявлень. Завдяки таким діям Зазначеними вище способами підвищується рівень суб'єктності батьків у сфері навчання і виховання їхніх дітей та міра їхньої відповідальності [12].

У зарубіжних дослідженнях звертається увага на специфіку поведінки підлітка та особливостей взаємодії з оточуючими, яка зумовлюється невідповідністю розвитку різних елементів мозку. Зокрема, коли емоції знаходяться на своєму піку, мозок підлітка ще не досить розвинений для того, щоб заздалегідь планувати, передбачати наслідки своєї поведінки, що в результаті призводить до конфліктів, плутанини та протиріччя у його свідомості [42].

І. Сингаївська, О. Іванова та інші вчені трактують самоствердження підлітка як процес установалення поведінкової, інтелектуальної та емоційної автономії, де найбільш інтенсивно розвивається прагнення саме до поведінкової автономії (можливості самостійно приймати рішення). Складності є і у батьків підлітків, адже діти дуже швидко вирости і вимагають іншого до себе ставлення. Щоб відігравати значущу роль у житті підлітків, багато кому з батьків самим потрібно змінитися і перейти з ролі вчителя до ролі батька-коуча, яка найбільш ефективна при взаємодії з підлітком. Завдання батьків-коучів – підтримати підлітка і навчити його відчувати повноту життя, а для цього потрібно бути гнучким, терплячим і послідовним. Відповідно, на думку науковців, саме тренінг, як групова консультативна робота з батьками, стає одним із найефективніших засобів у процесі формування батьківських навичок адже багатьом батькам може бракувати психологічних знань або прокачки певних навичок комунікації та управління поведінкою дітей. Під час індивідуальної консультації досягти цього значно важче, ніж в умовах групової роботи. Використовуючи коучинговий підхід у спілкуванні з підлітками, батьки можуть дати дітям можливість без ризику вивчати самих себе, а батьківсько-дитячі взаємини стати основою для взаємної поваги, довіри і стати початком тривалих дорослих взаємин [33; 43].

В. Вівчарюк присвятила своє дослідження проблемі профілактики порушень дитячо-батьківських взаємин. Науковець вважає, що соціально-психологічними умовами цієї профілактики є дотриманням суб'єктивно-об'єктивних закономірностей соціальної взаємодії батьків і підлітків. У кожній конфліктній ситуації слід аналізувати як внутрішню, так і зовнішню позицію учасників. У внутрішній позиції можна виділити цілі, інтереси, мотиви учасників, а у зовнішній – мовну поведінку конфліктуючих, яка відображається в їх думках, точках зору тощо. Для подолання конфлікту важливо, щоб батьки були зорієнтовані не на зовнішні прояви, а на внутрішню позицію (цілі, інтереси і мотиви підлітка). Сутність подолання конфліктної ситуації полягає у знаходженні тієї міри самостійності підлітка, яка відповідала б його можливостям, суспільним вимогам до нього і дозволяла б дорослому здійснити свій вплив. Ще одним ефективним способом профілактики конфлікту є переведення його з площини комунікативних взаємодій у площину предметно-діяльну(прибирання своєї кімнатитощо), щоб витратити негативну енергію [6].

Висновки до першого розділу

У першому розділі дослідження обґрунтовано теоретичні основи побудови батьківських навичок ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками, зокрема здійснено теоретичний аналіз досліджень присвячених вивченню проблеми батьківських взаємовідносин з дітьми, специфіки взаємовідносин з дітьми підліткового віку, а також робіт присвячених формуванню у батьків навичок ефективності цих взаємовідносин.

Досліджено, що у психологічній літературі є різні підходи до тлумачення поняття дитячо-батьківських взаємовідносин. Об'єднує їх те, що більшість науковців вказує на специфіку цих відносин, яка полягає у силі їх емоційної значущістю, як для дитини, так і для батьків, безперервності та тривалості взаємозв'язку, що опосередковується віковими особливостями дитини та батьківськими ставленнями.

Встановлено, що до сфери дитячо-батьківських взаємин відносяться такі феномени: ставлення дітей до батьків, батьківське ставлення до дітей, батьківська позиція, стиль батьківського виховання. Якість цих взаємин визначається такими параметрами: характером емоційного зв'язку: емоційним прийняттям дитини з боку батьків та дитячою прихильністю до батьків; мотивами батьківства; мірою включеності батьків і дитини у дитяче-батьківські взаємини; задоволеністю потреб дитини, турботою й увагою до неї з боку батьків; стилем спілкування з дитиною; способом розв'язання проблемних ситуацій, підтримкою автономії дитини; соціальним контролем з боку батьків; мірою стійкості і послідовності сімейного виховання.

Встановлено, що у підлітковому віці відбуваються кардинальні зміни взаємин з батьками. Зокрема, цьому сприяє підвищена збудливість, яка виникає у підлітків внаслідок змін в гормональних і фізіологічних процесах та призводить до швидкого виникнення підвищеної тривожності, агресивності, різних страхів; почуття дорослості, завдяки чому підліток прагне звільнитися від опіки і контролю батьків. Саме від особливості збалансованості та функціональності сімейної структури залежить ефективність реалізації підлітком основної потреби у досягненні автономії і незалежності від батьків та формуванні своєї ідентичності.

Обґрунтовано необхідність формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з підлітками, оскільки діти потребують такої підтримки, а батьки є найбільш значущими людьми для своїх дітей та закладають модель їхньої поведінки. Розкрито зміст процесу побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками сутність якого полягає у глибокому розумінні батьками внутрішнього світу дитини, її психологічних особливостей; умінні передбачити, яка міра впливу може бути успішною для розвитку особистості дитини; здійсненні індивідуального підходу.

Розкрито сутність батьківських навичок ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками, які розглядаються як високий рівень досягнення батьками методів, технік та вправ практичної побудови цих взаємовідносин. Саме тренінг, як групова робота з батьками, стає одним із найефективніших

засобів у процесі формування батьківських навичок, адже багатьом батькам може бракувати певних навичок комунікації і управління поведінкою дітей, які найкраще розвиваються при групових методах роботи.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМВІДНОСИН БАТЬКІВ З ДІТЬМИ –ПІДЛІТКАМИ ТА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ ПОБУДОВИ

2.1. Організаційні та змістові аспекти емпіричного дослідження особливостей взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками.

Відповідно до викладених вище теоретичних положень нами визначені такі основні завдання емпіричного дослідження:

- проаналізувати особливості ставлення батьків до різних аспектів сімейної ролі та різних показників дитячо-батьківської взаємовідносин;
- визначити специфіку побудови взаємовідносин матері та батька з синами та дочками;
- порівняти оцінку дитячо-батьківської взаємовідносин з боку батьків та дітей, визначити співпадіння і неспівпадіння у позиціях;
- виокремити основні труднощі, які виникають у батьків при взаємодії з дітьми-підлітками
- розробити програму формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками.

Дослідженням було охоплено 36 дітей підліткового віку 13-15 років (Комунального закладу загальної середньої освіти «Ліцей №9» (м. Хмельницький) та їх батьки в кількості 48 осіб

Зупинимось на більш детальній характеристиці методів та методик, які було використано в нашому емпіричному дослідженні.

1. Стандартизований опитувальник «Взаємодія «батько – дитина» (І.М. Марківського, варіант для підлітків та їх батьків [25]

Методика містить такі шкали:

1. Невибагливість-вимогливість батьків. Чим більші бали за цією шкалою, тим більш вимогливі батьки, тим більше високого рівня відповідальності вони очікують від дитини.

2. М'якість-строгість батька. За результатами цієї шкали можна судити про суворість, строгість методів, що застосовуються до дитини, правила поведінки, ступінь примусу дітей до чого-небудь.

3. Автономність – контроль по відношенню до дитини. Чим вищі показники за цією шкалою, тим більш виражений контроль за поведінкою дитини. Високий контроль може проявлятися в дріб'язковій опіці дитини, прагненні накладати обмеження на її поведінку; низький контроль може приводити до повної автономії дитини, до вседозволеності разом з тим, низький контроль може бути пов'язаний з проявом довіри до дитини, або прагненням батьків зробити її самостійною.

4. Емоційна дистанція – емоційна близькість дитини до батьків. Слід звернути особливу увагу, що ця шкала відображає уявлення батьків про близькість стосунків з дитиною. Порівнюючи результати дослідження батьків і дитини, можна судити про точність уявлень батька, про переоцінку або недооцінку близькості стосунків з дитиною.

5. Заперечення – прийняття дитини батьками. Ця шкала відображає базове ставлення батьків до дитини, прийняття або відкидання її особистісних якостей і поведінкових проявів. Прийняття дитини як особистості є важливою умовою її сприятливого розвитку. Поведінка батьків може сприйматися дитиною як така, яка приймає, або ж заперечує її індивідуальність.

6. Відсутність співпраці – співробітництво. Наявність співпраці між батьками і дітьми відображає характер їхньої взаємодії. Співпраця є наслідком включеності дитини у взаємодію, визнання її прав і досягнень. Вона відображає рівність і партнерство в стосунках батьків і дітей. Відсутність такої співпраці може бути результатом порушення відносин між дитиною і батьками.

7. Незгода – згода між дитиною і батьками. Ця шкала відображає частоту і ступінь згоди між ними в різних життєвих ситуаціях. Використовуючи дві форми опитувальника – дитячу і дорослу, можна оцінити ступінь згоди не тільки за цією шкалою, а й за всіма іншими шкалами, так як розбіжності між ними теж дозволяють судити про відмінності в поглядах дитини і батьків на ситуацію в родині.

8. Непослідовність – послідовність батьків. Послідовність батьків є важливим параметром взаємодії, ця шкала визначає ступінь послідовності і постійності батьків у своїх вимогах, ставленні до дитини, застосуванні покарань і заохочень.

9. Авторитетність батька. Результати цієї шкали відображають самооцінку батьками сили їхнього впливу на дитину, наскільки вони є авторитетними для дитини. Порівняння з даними дитини дозволяє судити про ступінь розбіжності оцінок дітей і батьків [0].

2. Опитувальник батьківського ставлення (*Parental Attitude Research Instrument* (PARI) Е. Шеффера і Р. Белла (адаптована Т. В. Нещерет). Методика дозволяє діагностувати ставлення батьків (насамперед матерів) до різних аспектів сімейної ролі (8 ознак) та батьківсько-дитячих відносин (15 ознак). Вся методика складається з 115 суджень [20].

Вона дозволяє визначити що переважає в сімейних стосунках: оптимальний емоційний контакт, надмірна емоційна дистанція з дитиною, надмірний контроль, концентрація на роботі.

Зокрема, ставлення до сімейної ролі описується за допомогою таких 8 ознак:

- обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю;
- відчуття самопожертви в ролі матері;
- сімейні конфлікти;
- надавторитет батьків;
- незадоволеність роллю господині будинку;
- «байдужість» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї;
- домінування матері;
- залежність і несамостійність матері.

Ставлення батьків до дитини

I. Оптимальний емоційний контакт (складається з 4 ознак):

- спонукання словесних проявів, вербалізацій;
- партнерські відносини;

- розвиток активності дитини;
- зрівняльні відносини між батьками і дитиною.

2. Зайва емоційна дистанція з дитиною (складається з 3 ознак):

- дратівливість, запальність;
- суворість, надмірна суворість;
- ухилення від контакту з дитиною.

3. Надмірна концентрація на дитині (описується 8 ознаками):

- надмірна турбота, встановлення відносин залежності;
- подолання опору, придушення волі;
- створення безпеки, побоювання образити;
- виключення позасімейних впливів;
- пригнічення агресивності;
- пригнічення сексуальності;
- надмірне втручання у світ дитини;
- прагнення прискорити розвиток дитини.

3. Методика «Дитячо-батьківські відносини в підлітковому віці» (О. Карабанова та П. Трояновська) включає в себе 19 шкал, об'єднаних в такі групи: 1. Блок шкал, що описує особливості емоційних відносин одного з батьків та підлітка: – прийняття (демонстрація батьком любові та уваги); емпатія (розуміння одного з батьків почуттів та станів дитини); емоційна дистанція (якість емоційного зв'язку між матір'ю або батьком та підлітком). 2. Блок шкал, що описує особливості спілкування і взаємодії: співпраця (спільне і рівноправне виконання завдань); прийняття рішень (особливо прийняття рішень в діаді (батько/мати – син/дочка); конфліктність (інтенсивність конфліктів, переможець в конфлікті); заохочення автономності (передача відповідальності підлітку) 3. Блок контролю: вимогливість (кількість та якість декларованих вимог); моніторинг (поінформованість батьків про справи та інтереси підлітка); контроль (особливо система контролю з боку батьків); авторитарність (повнота і незаперечність влади одного з батьків); – особливості надання заохочень і покарань (якість та кількість послуг оціночних впливів). 4. Блок суперечливості/несуперечності відносин: непослідовність (мінливість та

непостійність виховних прийомів одного з батьків); невпевненість (сумнів батька (матері) у вірності його (її) виховних зусиль). 5. Додаткові шкали: задоволення потреб (якість задоволення матеріальних потреб дитини, потреб в увазі, в інформації); неадекватність образу дитини (спотворення образу дитини); відносини з чоловіком (дружиною) (якість відносин з кожним з батьків підлітка); загальна задоволеність стосунками (загальна оцінка підлітком якості відносин з батьком чи матір'ю); шкала ціннісних орієнтацій (ця шкала містить відкриті питання, які допомагають підлітку описати ті позитивні та негативні цінності, які впливають на відносини з батьком чи матір'ю) [31].

4. Бесіда з батьками з метою уточнення труднощів, які виникають у них при взаємодії з дітьми-підлітками

Запитання бесіди:

1. Які труднощі у Вас виникають під час спілкування з Вашою дитиною?
2. Що виводить вас з емоційної рівноваги при спілкуванні з дитиною?
3. Які почуття викликає у вас неналежна поведінка вашої дитини?
4. Чи звертається ваша дитина за допомогою до Вас?
5. Яку допомогу ви надаєте своїй дитині у разі звернення?)

2. 2. Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей взаємовідносин батьків з дітьми-підлітками.

Методика PARI Е. Шеффера і Р. Белла призначена для вивчення ставлення до особливостей сімейного життя саме матерів. В результаті застосування методики було отримано досить інформативні дані. Результати дослідження ставлення батьків до сімейної ролі за різними показниками відображено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Особливості ставлення матерів до сімейної ролі

Ознаки ставлення матерів до сімейної ролі	Розподіл матерів за рівні прояву показників (%)		
	Низькі показники	Середні показники	Високі показники
Обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї	23,5	40,1	36,4
Відчуття самопожертви	11,7	55,6	32,7
Сімейні конфлікти	15,5	20,9	63,6
Надавторитет батьків	35,5	24,5	40,0
Незадоволеність роллю господині вдома	34,7	67,3	
Байдужість» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї	11,7	25,1	63,2
Домінування матері	20,1	26,1	53,8
Залежність та несамостійність матері	22,2	55,3	22,5

Обмеженість інтересів жінки рамками сім'ї, турботами виключно про сім'ю

У 23,5% осіб виявлено низькі показники за цією шкалою, отже, ця категорія досліджуваних не відчуває обмеження інтересів, зумовлених сімейними турботами; 40,1 % мають середні показники в межах норми, а 36,4 % все ж таки відчувають високий рівень обмежень, пов'язаних із турботою про сім'ю.

Відчуття самопожертви

Найбільший відсоток жінок набрали середню кількість балів за даною ознакою (в межах «норми») (55,6 %); 32,7% досліджуваних вказують на негативні переживання, пов'язані з почуттям самопожертви та необхідністю здійснення ряду поступок не на користь власних інтересів.

Сімейні конфлікти

Більшість респондентів (63,6%) декларують високі показники за ознакою сімейних конфліктів, лише у 15,5 % низький показник (20,9 % – середні бали в межах норми за даною ознакою).

Надавторитет батьків

Отримані дані свідчать, що досить високий відсоток сімей з вираженим авторитарним стилем виховання, зокрема, 40% респондентів отримали максимальну кількість балів за даною ознакою; 35,5% – низький бал; 24, 5 % – середня кількість балів.

Незадоволеність роллю господині вдома

За цією ознакою 34, 7 % отримали мінімальну кількість балів; 65, 3% мають середні показники у межах «норми». Отже, можна дійти невтішного висновку у тому, що проблеми незадоволеності роллю господині вдома в усіх опитаних немає.

Байдужість чоловіка, його невключеність у справи сім'ї

Більшість респондентів (63,2%) заявили про проблему «байдужості» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї. Це є серйозною проблемою, пов'язаною з необхідністю моральної та емоційної участі чоловіка у вихованні дітей.

Домінування матері

Підтвердженням попередньої тенденції стали результати, отримані за шкалою домінування матері. За даною ознакою 53,8 % опитуваних декларують таку позицію матері, 20, 1% мають мінімальні показники і 26, 1 % отримали середню кількість балів.

Залежність та несамостійність матері

Щодо залежності та несамостійності матері, то про таку позицію заявили лише 22, 5% респондентів, більшість опитуваних демонструють нормативні показники (55, 3%).

Наступним предметом аналізу є ставлення батьків до дитини (див. табл. 2.2.).

Таблиця 2.2 – Особливості ставлення батьків до дитини

Ознаки ставлення батьків до дітей	Розподіл батьків за рівні прояву показників (%)		
	Низькі показники	Середні показники	Високі показники
Спонування словесних проявів, вербалізацій		35,7%	64,3%
Партнерські відносини	-	62,6	37,4%
Розвиток активності дитини	-	52,7	47,3%.
Зрівняльні відносини між батьками і дитиною	17,1	35,4	47, 5%.

Ставлення батьків до дитини складається з 4 ознак:

Спонування словесних проявів, вербалізацій

Отримали максимальні бали 64,3% респондентів, 35,7% – середні, низькі показники бали відсутні.

Партнерські відносини

Про високий рівень партнерських відносин заявило 37,4% опитуваних, 62,6% набрали середні бали у межах «норми».

Розвиток активності дитини

За цією ознакою максимальну кількість балів набрали 47,3% респондентів; 52,7% набрали середню кількість балів у межах «норми».

Зрівняльні відносини між батьками та дитиною

За цією ознакою більшість респондентів набрали максимальну кількість балів 47, 5 %.

Наступним предметом аналізу є зайва емоційна дистанція з дитиною, яка складається з трьох ознак: роздратливість, запальність; суворість, зайва строгість; ухилення від контакту з дитиною (див. Табл. 2.3.)

Таблиця 2.3 – Особливості проявів ознак емоційної дистанції батьків з дитиною

Ознаки емоційної дистанції батьків з дитиною	Розподіл батьків за рівні прояву показників (%)		
	Низькі показники	Середні показники	Високі показники
Дратівливість, запальність	21,3%	16,0	62,7
Суворість, надмірна суворість	39,8	27,6	32,6
Ухилення від контакту з дитиною	37,5	27, 2	35,3

Роздратливість, запальність

Показники за цією ознакою розділилися: 62,7% респондентів набрали максимальну кількість балів, що говорить про надмірну запальність і дратівливість батьків; 21,3% набрали мінімальну кількість балів, що говорить про низьку дратівливість та запальність, а 16,0 % набрали середню кількість балів у межах «норми».

Суворість, зайва строгість

За цією ознакою простежується закономірність: яскраво виражені прояви двох крайніх тенденцій: з одного боку велика поблажливість і вседозволеність (39,8%), а з іншого – надмірна строгість (32,6%). Такі результати вказують на наявність проблеми у збалансованості виховних батьківських впливів

Ухилення від контакту з дитиною

За цією ознакою 35,3% батьків отримали максимальну кількість балів. Серед них є батьки як із високою дратівливістю та суворістю, так і з низькою; 37,5% отримали мінімальну кількість балів, що свідчить про прагнення встановити контакт із дитиною, а 27,2 % отримали середню кількість балів у межах «норми».

Отже, аналізуючи показники трьох ознак, можна дійти невтішного висновку, що у багатьох сім'ях спостерігається велика емоційна дистанція між батьками і дитиною.

Наступна характеристика – це зайва концентрація на дитині (див. Табл. 2.4).

Таблиця 2.4 – Особливості проявів ознак зайвої концентрації батьків на дитині

Ознаки зайвої концентрації батьків на дитині	Розподіл батьків за рівні прояву показників (%)		
	Низькі показники	Середні показники	Високі показники
Надмірна турбота, встановлення відносин залежності	-	77,7	22,3
Подолання опору, придушення волі	-	48,3%	51,7%
Створення безпеки, побоювання образити	-	82,9	17,1
Виключення позасімейних впливів	35,8%	25,3%	38,9 %
Пригнічення агресивності	22,3%.	53,0	24,7%
Пригнічення сексуальності	39,2%	31,5	29,3%
Надмірне втручання у світ дитини	34,7%	30,0	35,3%
Прагнення прискорити розвиток дитини	17,1	54,1	28,8

Надмірна турбота, встановлення відносин залежності

За цією ознакою більшість респондентів набрали середню кількість балів у межах «норми», 22,3% продемонстрували високі показники.

Подолання опору, придушення волі

Показники за цією ознакою такі: 51,7% респондентів продемонстрували надмірне придушення волі дитини та її опору в процесі виховання, 48,3% набрали середні бали в межах «норми».

Створення безпеки, побоювання образити

Більшість досліджуваних (82,9%) продемонстрували середні показники, у межах норми; 17,1% – високі, та не виявилось батьків з низькими показниками за цією ознакою.

Виключення позасімейних впливів

Щодо виключення позасімейних впливів, то тут думки батьків розділилися: 38,9 % максимально виключають позасімейні впливи; 35,8% цілком допускають позасімейний вплив – мінімальні бали; 25,3% набрали середні бали у межах «норми».

Пригнічення агресивності.

Максимальний прояв пригнічення агресивності у дитини виявлено у 24,7% батьків; у 22,3% респондентів – мінімальна кількість балів; 53,0% – середня кількість балів у межах норми.

Пригнічення сексуальності

За цією ознакою 29,3% батьків набрали високі бали, що говорить про надмірне придушення сексуальності дитини в процесі виховання; 39,2% респондентів набрали низькі бали за даною ознакою та 31,5% набрали середню кількість балів у межах норми.

Надмірне втручання у світ дитини

За цією ознакою 35,3% батьків набрали високі та максимальні бали, що говорить про їх надмірне втручання батьків у світ дитини. Майже така сама кількість випробуваних 34,7% набрала мінімальна кількість балів. 30, 0% набрали середню кількість балів у межах норми.

Прагнення прискорити розвиток дитини

28,8 % респондентів прагнуть прискорити розвиток дитини, про що свідчить максимальна кількість набраних балів; 54,1% набрали середню кількість балів у межах «норми»; 17,1% – низькі показники.

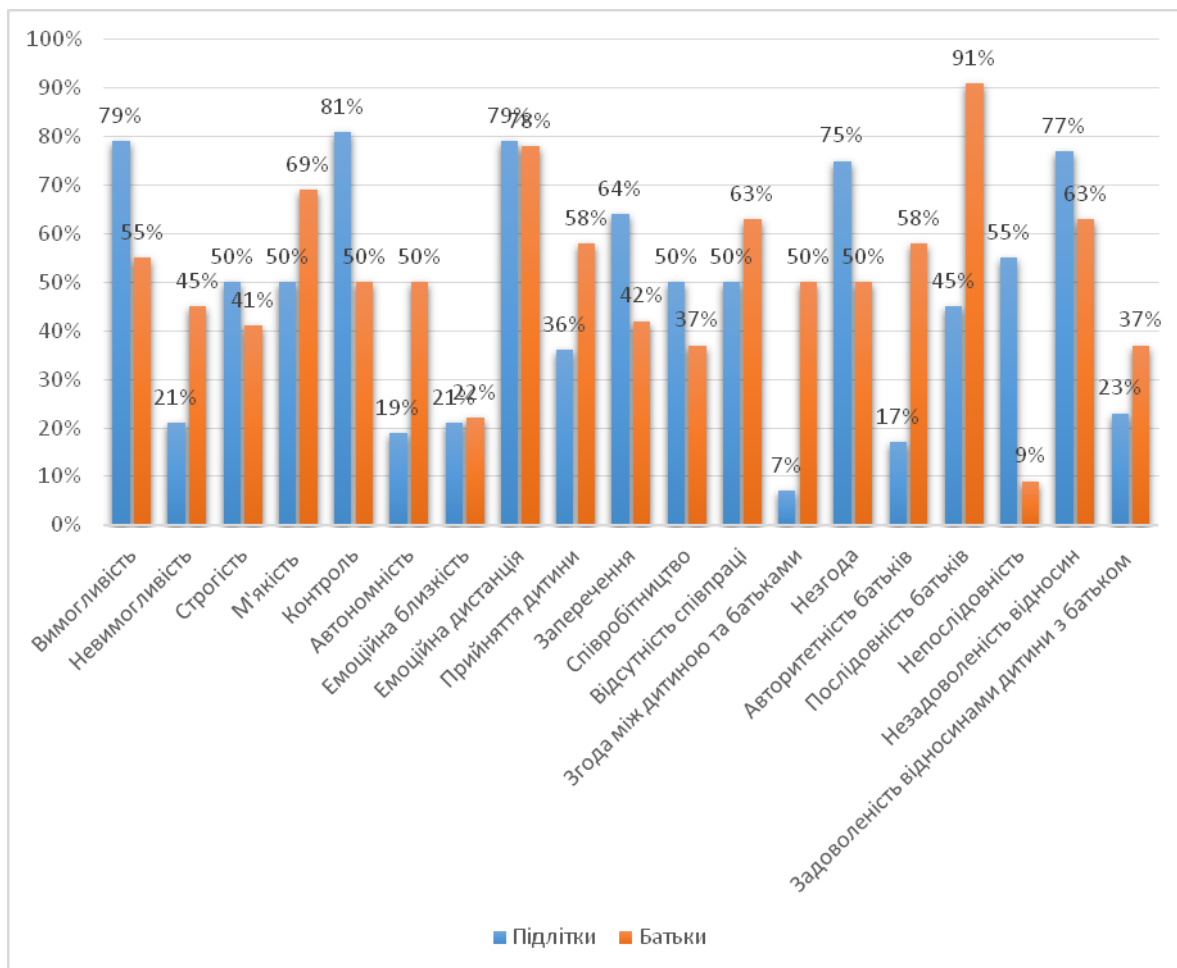
Отже, слід звернути увагу на прояви таких негативних тенденцій зі сторони батьків як бажання придушення волі дітей; виключення позасімейних впливів та надмірне втручання у світ дитини. Саме за цими ознаками спостерігаються найбільший відсоток батьків з високими показниками.

Наступна лінія аналізу полягала у з'ясуванні особливостей взаємовідносин батька і матері із власними дітьми різної статі. Для цього ми визначали середні показники за всіма шкалами методики «Дитячо-батьківські відносини в підлітковому віці» (О. Карабанова та П. Трояновська) та порівняли через меню Compare Means-Means. Завдяки такій процедурі ми аналізуємо два важливих параметри: по-перше ми порівнюємо середні значення за

шкалами (критерій статі), по-друге, цей аналіз дозволяє відмітити ті середні значення, які мають не високий рівень розбіжності за нашим критерієм (у таблиці приведені тільки ті шкали в яких спостерігаються найбільші відмінності у середніх значеннях) (див. Додаток Б).

Порівняння особливостей стосунків батька та мами з доньками, дозволяє стверджувати таке: відносини батька з донькою, порівняно з сином, відрізняються вищим рівнем прийняття, нижчим рівнем контролю та вимогливості, нижчим рівнем покарання та меншою емоційною дистанцією, але при цьому задоволеність стосунками з батьком у дівчат набагато нижча, ніж у хлопців. Стосунки мами з доньками, порівняно з стосунками із синами, відрізняються такими особливостями: вищим рівнем конфліктності, авторитарності, моніторингу, непослідовності у стосунках, але достатньо низьким рівнем покарання. У стосунках мами з синами рівень контролю трошки вищий, вища вимогливість та вищим рівнем покарання, ніж у стосунках з доньками.

У контексті нашого дослідження важливо було порівняти як оцінюються якісні характеристики дитячо-батьківської взаємодії окремо батьками і дітьми, чи існують у цих оцінках неспівпадіння. З цією метою ми використали опитувальник «Взаємодія батько-дитина» (ВРР) М. Марковської. Результати дослідження представлено на Рис.2.1.

Рис.2.1. Оцінка батьками та дітьми особливостей їхньої взаємодії

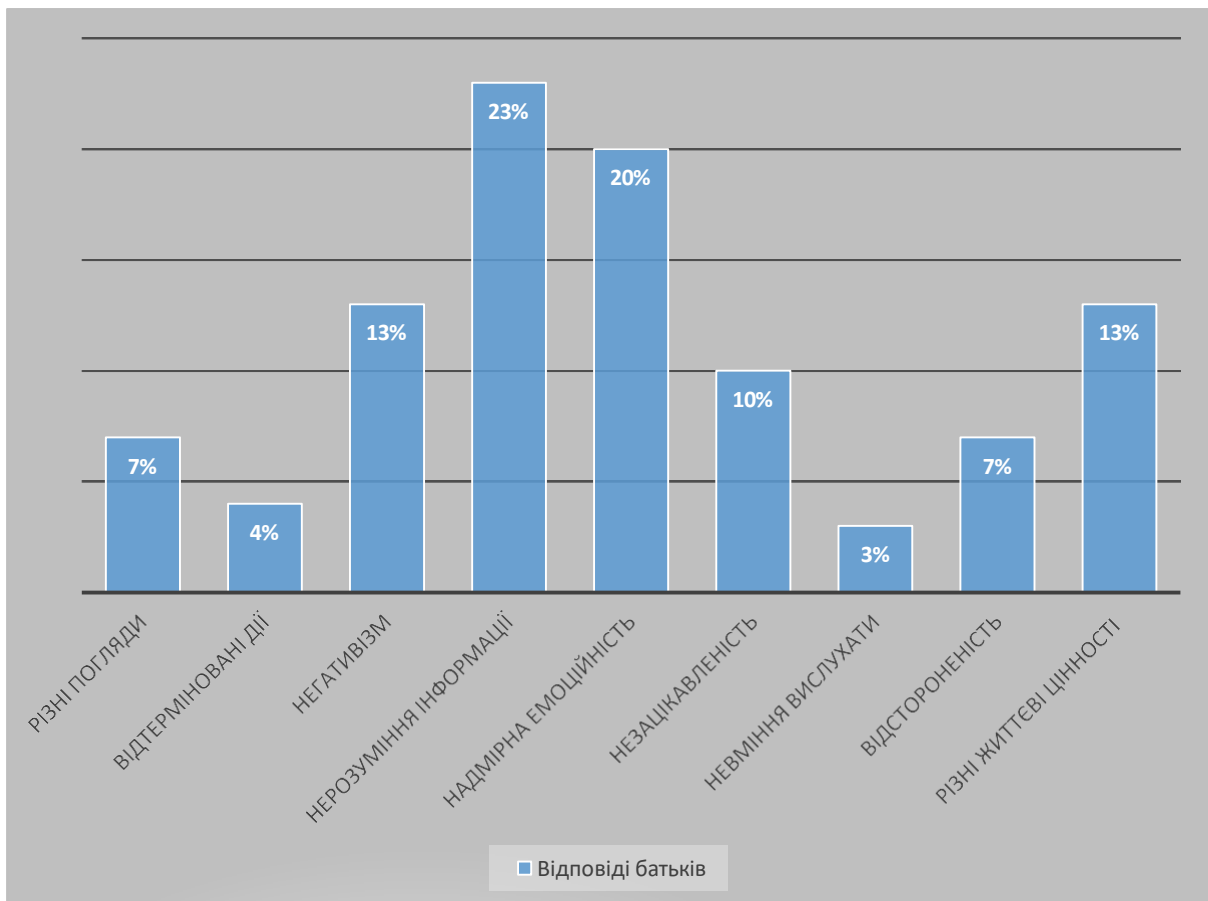
Як показав аналіз результатів дослідження, 79% підлітків вважають своїх батьків вимогливими, водночас лише 55% батьків приписують собі таку характеристику; 50% підлітків вважають своїх батьків строгими у той час, коли на строгість у стосунках з власними дітьми вказує лише 41% батьків; 19% підлітків відчувають автономність у взаємодії з батьками (81% вказують на присутність контролю з боку батьків), разом з тим, лише 50% батьків не заперечують факт контролю; 79% підлітків і 78% батьків вказують на емоційну дистанцію у стосунках; 58% батьків стверджують що вони приймають своїх дітей такими як є, однак 64% підлітків заперечують це; 75% дітей не можуть знайти спільної мови зі своїми рідними, на таку ж проблему вказують 50% батьків; 83% дітей не вважають своїх батьків авторитетними, хоча 58% батьків приписують собі таку характеристику; 77% дітей є не задоволеними своїми відносинами із батьками, а серед батьків таких 63%.

Отже, оцінка респондентами взаємовідносин вказує на суттєві відмінності у баченні батьками і дітьми істотних характеристик цих відносин. Найбільша

неузгодженість проявляється за такими шкалами: «вимогливість-невимогливість» «контроль-автономність», «згода та незгода між дитиною та батьками», «авторитетність батьків» «прийняття дитини» та «послідовність батьків». У підлітків більше претензій до прийняття батьками їхньої індивідуальності, надання автономності, послідовності у стосунках тощо. Батьки ж оцінюють ці позиції як задовільні. Такі результати вказують на низький рівень сприйняття батьками реальних взаємин з дітьми, нерозуміння їхніх нагальних потреб та низький рівень усвідомлення батьками важливості для дітей окремих компонентів дитячо-батьківських відносин.

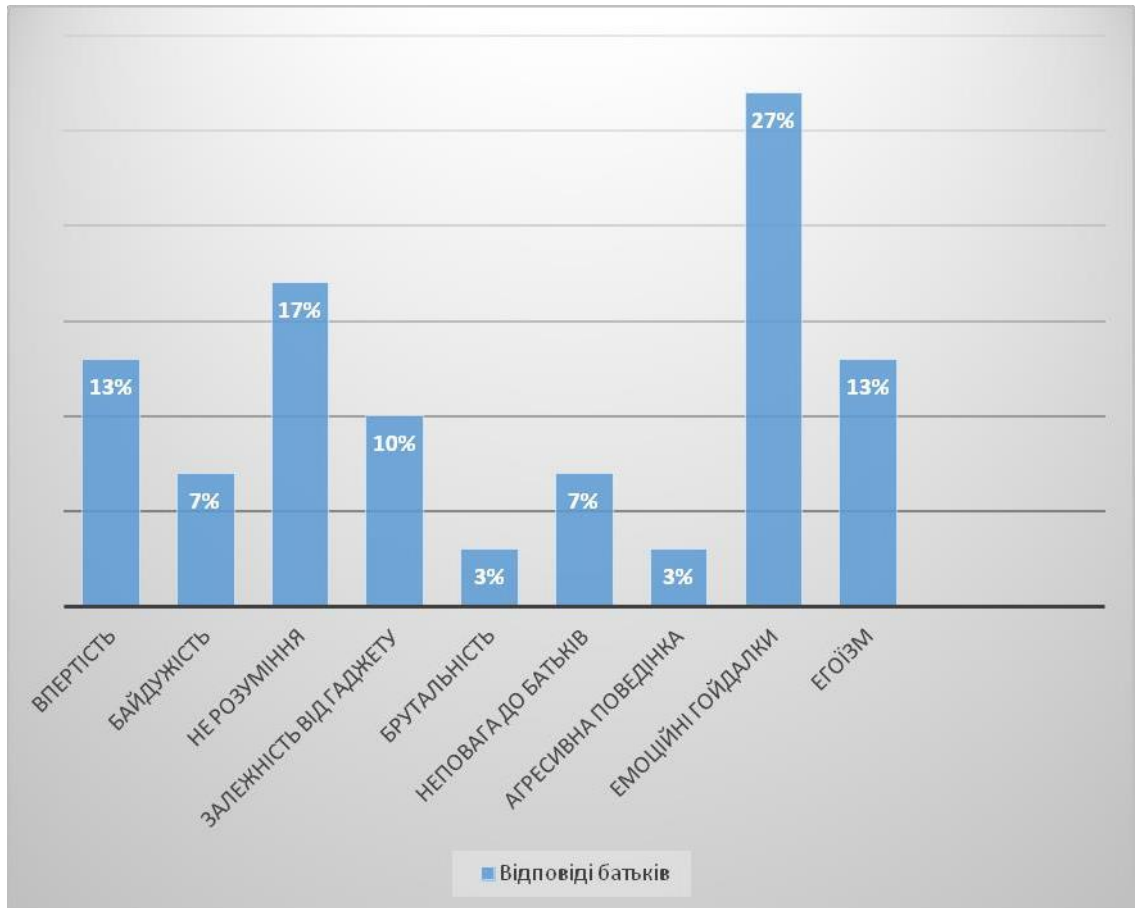
З метою більшої деталізації труднощів, які виникають у взаємовідносинах батьків з дітьми-підлітками нами була проведена бесіда з батьками.

На запитання «Які характеристики підлітків обумовлюють труднощі у спілкуванні з ними?» батьки дали такі відповіді (див. рис.2.2): 23% батьків вказують на проблеми сприйняття інформації дітьми, неадекватне її тлумачення, 20% батьків відмітили надмірну емоційність дитини як перешкоду у взаємовідносинах, 13 % респондентів вказали на проблему дитячого негативізму та така ж кількість батьків віднесли до труднощів нерозуміння неспівпадіння життєвих цінностей, 10 % відмітили незацікавленість підлітків у спілкуванні, 7% батьків вказали на проблему відстороненості підлітків та 7% - на наявність різних поглядів у вирішенні проблем, 4% батьків не задовольняє те, що діти не зразу виконують прохання, відтермінують дії, та не уміють вислухати співрозмовника.

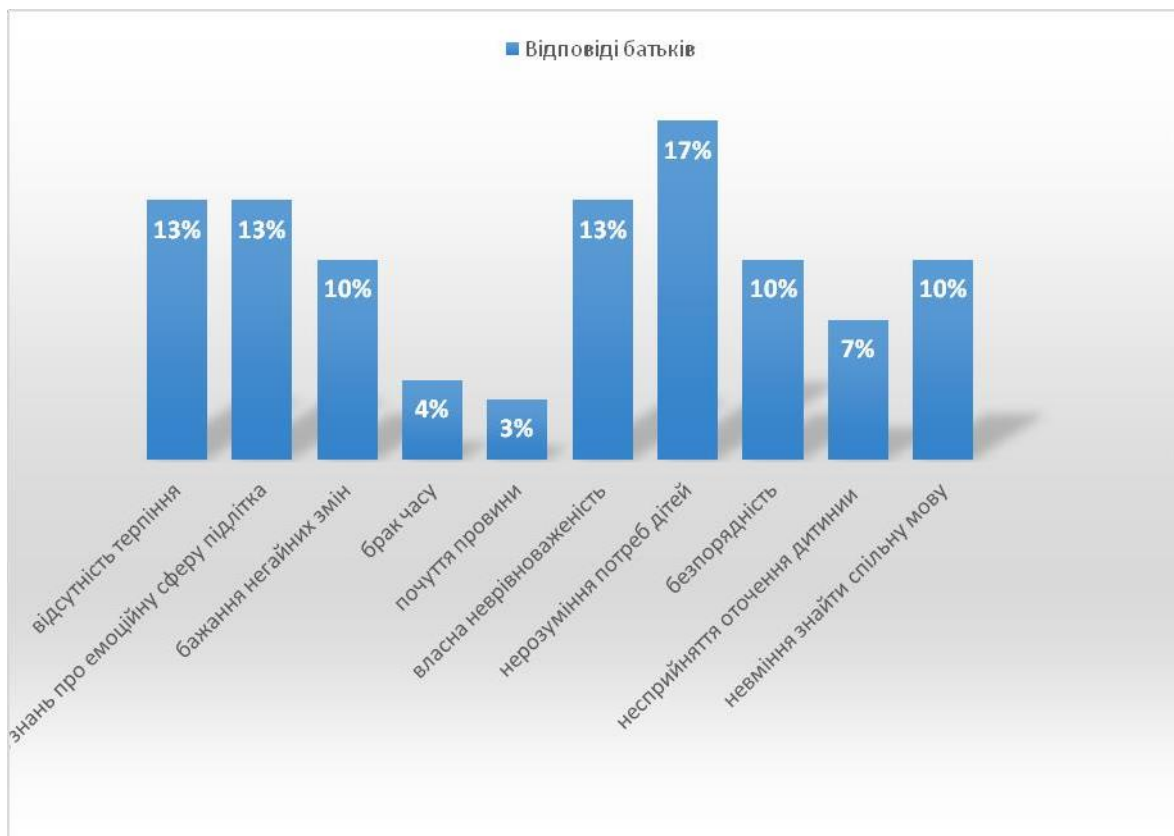
Рис. 2. 2. Характеристики підлітків, що зумовлюють ускладнене спілкування з батьками (за оцінкою батьків)

На запитання «Прояви яких рис вашої дитини при взаємодії з вами найбільше дратують вас та викликають агресивну реакцію?» батьки дали відповіді, відображені на рис.2.3. Так частіше всього батьки вказують на емоційну нестійкість підлітка (27%), інтелектуальну загальмованість (17%), егоїзм (13%), впертість (13%), залежність від гаджету (10%), байдужість (7%), неповага до батьків (7%), брутальність та агресивна поведінка (3%).

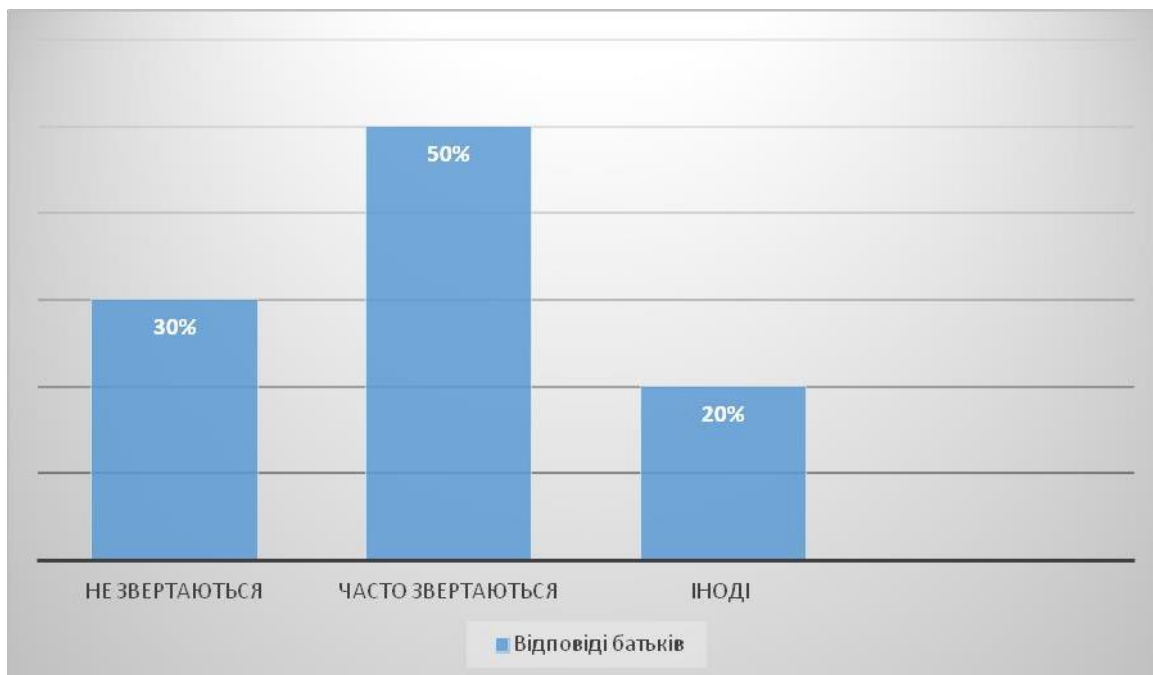
Рис. 2.3 Риси підлітків, які провокують емоційне неприйняття їх батьками (за оцінкою батьків)

На запитання «Назвіть ваші характеристики, які заважають ефективній взаємодії з дітьми-підлітками» батьки відповіли так (див. рис.2.4): нерозуміння потреб дітей (17%), відсутність терпіння(13%), відсутність знань про емоційну сферу підлітка(13%), бажання негайних змін(10%), брак часу(4%), почуття провини(3%), власна неврівноваженість(13%), безпорядність (10%), несприйняття оточення дитини (7%), невміння знайти спільну мову(10%),

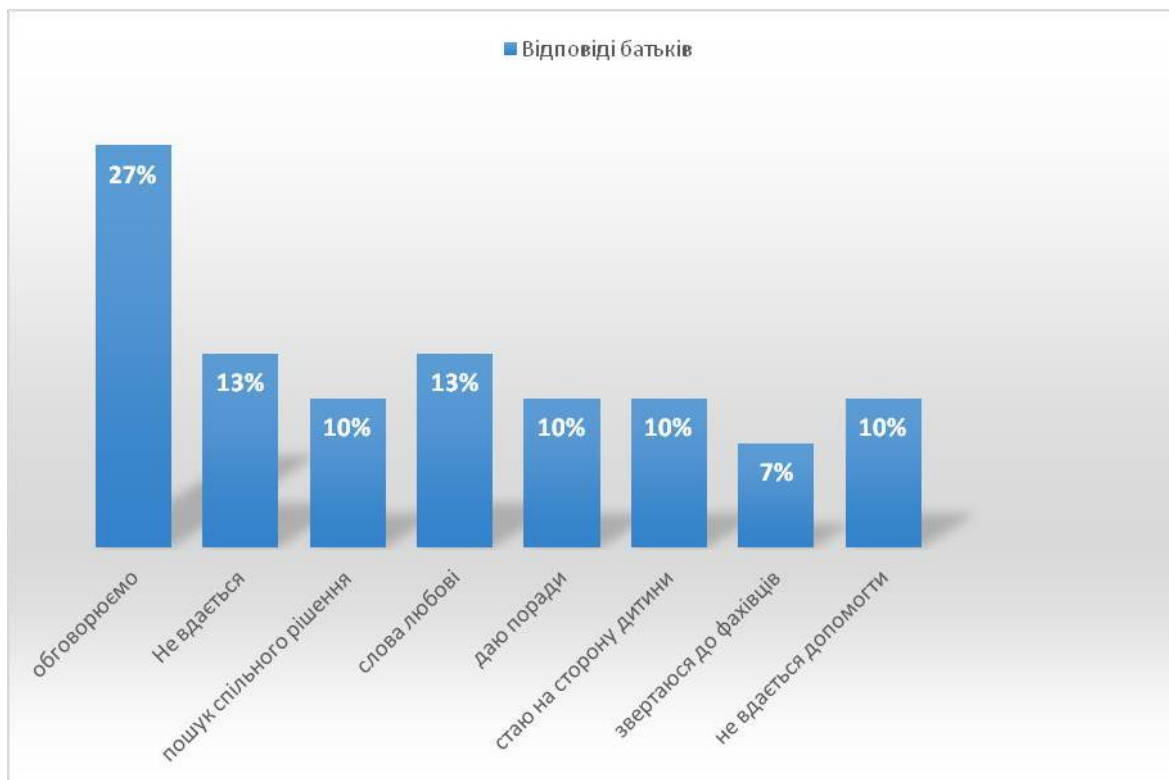
Рис. 2.4. Характеристики батьків, які заважають ефективній взаємодії з дітьми-підлітками (за оцінкою батьків)

На запитання «Чи звертається дитина за допомогою до Вас?» батьки таку відповідь (див. рис.2.5): так, звертаються – 50%, не звертаються – 30%, інколи – 20 %. Отже, можна зробити висновок, що, що лише половина підлітків вбачають у своїх батьках авторитетну особистість та вважають, що вони здатні допомогти їм у вирішенні нагальних потреб.

Рис. 2.5. Частота звернень дитини за допомогою до батьків

На запитання «Якщо дитина звертається до Вас за допомогою, то як ви її здійснюєте? батьки відповіли так (див. рис.2.6): 27% батьків обговорюють проблему з підлітками, 13% батьків зазначають, що їм не вдається допомогти за допомогою емоційної підтримки, зокрема, за допомогою слів любові, 10% батьків дають поради, така ж кількість завжди стають на сторону підлітка і захищають його, та 10 % спонукають підлітка до прийняття разом спільного рішення, лише 7% звертаються до фахівців та 10% стверджують, що їм не вдається ніяк допомогти дитині.

Рис. 2.6. Види батьківської допомоги підліткам у вирішенні їхніх запитів

Отже, не завжди батькам вдається надати якісну допомогу дітям-підліткам.

2.3. Організаційні та змістові аспекти програми формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками

Виявлені в процесі емпіричного дослідження проблеми взаємостосунків підлітків з їхніми батьками та низькі показники батьківської компетентності щодо взаємодії з дітьми підлітками спонукали нас до створення програми представленої у цьому параграфі.

Мета програми: підвищення рівня компетентності батьків щодо побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками

Із поставленої мети випливають такі **завдання**:

- озброїти батьків системою знань про психологічні особливості дітей підліткового віку, психологічні основи спілкування та механізми побудови ефективних взаємин з підлітками;

- ознайомити батьків з інструментами пізнання індивідуального світу власної дитини та ефективними методами встановлення контакту з нею;
- формувати у батьків навички ефективного ненасильницького спілкування, вміння стабілізувати емоційні стани підлітків та навички саморегуляції.

Програма передбачає як індивідуальні, так і групові форми роботи з батьками, що мають дітей підліткового віку, а також передбачає використання діагностичних, просвітницьких та формувальних методів роботи з батьками. Діагностичні методи включають банк конкретних методик, спрямованих на виявлення особливостей дитячо – батьківських взаємовідносин. Просвітницькі методи: лекції, дискусійні зустрічі, інформаційні буклети тощо. Формувальні методи: психологічні вправи на формування навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками та навичок самопомоги. Модель програми представлена в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Програма формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками

Завдання та форми роботи	змістові модулі програми		
	Модуль 1. «Таємниці підліткового віку»	Модуль 2. «Неповторний світ моєї дитини»	Модуль 3 «Батьківські навички ефективної взаємодії»
Завдання	озброїти батьків системою знань про психологічні особливості дітей підліткового віку, психологічні основи спілкування та механізми побудови ефективних взаємин з підлітками	ознайомити батьків з інструментами пізнання індивідуального світу власної дитини та ефективними методами встановлення контакту з нею	формувати у батьків навички ефективного ненасильницького спілкування, вміння стабілізувати емоційні стани підлітків та бути в ресурсі
Форми роботи	-комплекс просвітницьких заходів щодо психологічних особливостей дітей підліткового віку, специфіки кризи підліткового віку, особливостей емоційної сфери підлітка; -курс лекцій з вікової психології: психологія підлітка; - буклет на тему: «Як спілкуватися з підлітком»; -рекомендації психолога щодо криз підліткового віку	- курс лекцій з акцентуацій підлітка та особливості спілкування з різними типами підлітків; -тренінг «усвідомлене батьківство: формування толерантності» - спільні консультації з дитиною та батьками; - групові заняття: інструменти пізнання власних емоційних станів та станів підлітка;	-тренінг формування навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками; -тренінг «Відновлення власних ресурсів»

Завдання та форми роботи	змістові модулі програми		
	Модуль 1. «Таємниці підліткового віку»	Модуль 2. «Неповторний світ мосі дитини»	Модуль 3 «Батьківські навички ефективної взаємодії»
	та підліткової агресивності; -створення сайту на допомогу батькам; -засідання круглого столу «Психологічна грамотність батьків: заповіді ефективного спілкування»	- індивідуальне консультування батьків; - організація батьківського клубу «Поділимося досвідом спілкування з підлітком»	

Як видно з таблиці модель містить три змістових модулі.

Зупинимося більш детально на характеристиці кожного змістового модуля нашої програми.

Модуль 1. Таємниці підліткового віку.

Робота з батьками має свою специфіку. Саме тому при роботі з батьками ми дотримувалися таких основних правил:

1. Здійснення індивідуального підходу до кожної родини. Адже кожна сім'я має свої особливості, свій стиль взаємодії між членами родини, свою історію, стиль виховання та спілкування з дітьми, тому важливо враховувати індивідуальні потреби і запити батьків.

2. Актуальність інформації. Це правило означає, що у підлітковому віці відбуваються кардинальні зміни з дитиною за дуже короткий проміжок часу. Наприклад, дитина у 13 років і в 15 потребує зовсім іншої участі дорослого у своєму житті. Відповідно, працюючи з батьками тривалий період часу, потрібно регулярно оновлювати інформацію про зміни в підлітковому віці, нові потреби підлітка тощо.

3. Позитивна атмосфера. Лише атмосфера невимушеності, довіри і підтримки, зможе спонукати батьків до відкриття новому досвіду, бажання ділитися своїм досвідом, думками і почуттями.

4. Співпраця з вчителями

Взаємодія з вчителями надзвичайно важлива для батьків для розуміння всієї повноти інформації про свою власну дитину, як вона поводить себе в школі з однолітками та вчителями. Яке сформувалося ставлення в шкільному

середовищі до дитини. Співпраця зі школою передбачає проведення спільних заходів для батьків і вчителів. Наприклад, організація спільного заходу в шкільній бібліотеці, присвячена ознайомленню з останніми художніми та науковими новинками про підлітковий вік.

4. Комплексний підхід передбачає комбінування різних форм роботи з батьками, щоб у них не пропадав інтерес та у процесі співпраці можна було задовольнити потреби різних категорій батьків.

5. Постійна підтримка, яка полягає в тому, що батьки, учасники програми, можуть розраховувати на отримання в разі необхідності індивідуальну консультацію.

У цьому блоці представлені такі системи просвітницьких заходів, як курс лекцій з вікової психології на такі теми:

- особливостей дітей підліткового віку;
- специфіки кризи підліткового віку;
- способи вирішення конфліктів;
- особливостей потреб підлітка тощо.

Наступною формою роботи є групові обговорення, які проодяться з певною регулярністю у вигляді засідань круглого столу «Психологічна грамотність батьків». На засіданні круглого столу батьки обмінюються досвідом, обговорюють проблемні ситуації та здійснюють пошук спільних рішень. Доречно на засіданні впроваджувати майстер-класи з різних тем, наприклад, як встановити довірчі стосунки з підлітком, як допомогти дитині з вибором професії тощо.

Для обговорення були виділені такі теми:

- особливості психологічного розвитку підлітків;
- проблеми спілкування з підлітками;
- встановлення меж і правил в сім'ї;
- допомога підлітку у виборі професії;
- захист підлітків від шкідливих звичок;
- інтернет-безпека для підлітків;
- підлітковий булінг: причини, наслідки, профілактика.

Наступною формою роботи є розробка буклетів та рекомендації психолога щодо особливостей підліткового віку та способів ефективної взаємодії з ним; створення сайту на допомогу батькам для обміну інформацією, досвідом і підтримки між батьками.

Окремою формою роботи є проведення індивідуальних та групових консультацій.

Модуль 2. «Неповторний світ моєї дитини»

Розуміння індивідуальності дитини є ключем до ефективного виховання. Щоб допомогти батькам глибше пізнати своїх дітей, можна запропонувати такі форми роботи.

Другий модуль спрямований на формування здатності батьків бачити індивідуальність своєї дитини, її неповторний світ, вміти вибудовувати стратегію ефективної взаємодії з власною дитиною. У цьому блоці представлені такі системи заходів, як курс лекцій про індивідуально-типологічні особливості підлітка.

Тематика лекцій:

- типи акцентуацій підлітків;
- особливості спілкування з різними типами акцентуації підлітків;
- типології особистості, темпераменти дитини;
- типологія особистості, характер підлітка
- стилі навчання.

Продовження роботи батьківського клубу.

Тематика засідання батьківського клубу:

- Як розпізнати і розвивати таланти дитини?
- Як побудувати довірливі стосунки з підлітком?
- Як допомогти дитині впоратися зі стресом?
- Як мотивувати дитину до навчання?
- Як виховувати самостійність і відповідальність у дитини?

Доречно на засіданні батьківського клубу провести майстер-класи з метою навчити батьків використовувати прості інструменти для самостійного

спостереження за дитиною. Тема: практичні вправи на визначення сильних сторін, ресурсів дитини.

У цьому ж модулі батькам пропонується тренінг формування толерантності та прийняття власної дитини; спільні консультації з дитиною та батьками (обговорення конкретних випадків з життя сімей); групові заняття: інструменти пізнання підлітка; індивідуальне консультування батьків.

Модуль 3. «Батьківські навички ефективної взаємодії» спрямований на формування у батьків навички ефективного ненасильницького спілкування, вміння стабілізувати емоційні стани підлітків та бути в ресурсі.

Як показав попередній аналіз перехід дитини в підлітковий вік – це складний період як для самого підлітка, так і для його батьків. Зміни в поведінці, гормональні сплески, прагнення самостійності та пошук власної ідентичності часто призводять до непорозумінь і конфліктів з батьками. Саме тому батьки повинні знати психологічні особливості підліткового віку та індивідуальність своєї дитини.

Однак, одних лише знань не достатньо для побудови гармонійних відносин з власною дитиною. Особливу цінність мають сформовані батьківські навички побудови міцних та довірливих стосунків зі своїм підлітком. Ці навички приводять до покращення комунікації. Саме ефективна комунікація є основою будь-яких міцних стосунків. На нашу думку оволодіння навичками активного слухання, вираження своїх почуттів і розуміння почуттів підлітка приводить до уникнути непорозумінь, зміцнення довіри. Адже коли підлітки відчують, що їх розуміють і підтримують, вони стають більш відкритими і довірливими до своїх батьків.

Батьківські навички формування у підлітків самостійності, вміння допомогти їм розвинути цю якість, надавати підтримку і дозволяти робити помилки призводять до теплоти і конструктива у взаємодії. У свою чергу ефективні взаємини з батьками допомагають підліткам впоратися зі стресом, приймати відповідальні рішення і уникати ризикованої поведінки.

Основні напрямки розвитку батьківських навичок.

На засіданні батьківського клубу використовуються рольові ігри, коли створюються ситуації, які моделюють реальні взаємини між батьками та підлітками, щоб батьки могли відпрацювати різні моделі поведінки. За допомогою рольових ігр відбувається формування у батьків навичок активного слухання, яке передбачає зосередження уваги батьків на тому, що говорить підліток, не перебиваючи його; формування уміння ставити уточнюючі запитання, щоб краще зрозуміти його точку зору; уміння парафразувати слова підлітка, щоб переконатися, що правильно його зрозуміли; здатність виражати емпатію та інтерес до почуттів дитини. Ефективна комунікація передбачає відкритість і чесність, уникнення звинувачень і образ, готовність до компромісів, здатність до постійної підтримки і заохочення власної дитини.

Батьківські навички побудови ефективних взаємин з дитиною формуються на практиці. Тому цей блок передбачає проведення бесід та лекцій з батьками, які включають поради батькам щодо спільного проведення часу з дитиною, створення позитивних сімейних традицій, співпраці з іншими дорослими: учителями, тренерами і іншими важливими дорослими в житті підлітка.

Стрижневим у цьому модулі є тренінг формування батьківських навичок ненасильницької взаємодії з дітьми.

Зупинимось більш детально на змістових та організаційних аспектах тренінгу формування батьківських навичок ненасильницької взаємодії з дітьми-підлітками. Кількість учасників – 12 осіб, тривалість одного заняття: 2 години, кількість занять – 9.

Мета тренінгового заняття – ознайомлення батьків з інструментами пізнання індивідуального світу дитини-підлітків та формування у батьків навичок ненасильницької взаємодії з ними.

Завдання тренінгу:

- розширення уявлень батьків про особливості підліткового віку, підвищення батьківської компетентності у розумінні підліткових реакцій та напрацювання дієвих стратегій взаємодії з підлітком;

- формування навичок застосування ненасильницьких, толерантних та емпатійних прийомів взаємодії з підлітками.

Заняття складаються з девяти занять до складу яких увійшли такі теми: «Ми-батьки», «Самопізнання» «Невідомий підлітковий вік» «Саморозвиток та батьківська компетентність», «Долаємо бар'єри», «Будуємо емпатійні відносини» «Гнучкість у спілкуванні» «Основи конструктивної взаємодії» «Підсумки» .

Кожне заняття починається обговоренням актуального емоційного стану учасників групи, використання вправ на створення безпечної атмосфери у батьківській групі. А закінчується груповою рефлексією, де кожен з учасників ділиться своїм емоційним ставленням, здобутками та надає зворотній зв'язок щодо проведення заняття.

У таблиці 2.6 представлено програму тренінгу формування батьківських навичок ненасильницької взаємодії з дітьми-підлітками

Таблиця 2.6 – Програма тренінгу формування батьківських навичок ненасильницької взаємодії з дітьми-підлітками

ЕТАП	ЗАВДАННЯ	ЗАНЯТТЯ
Вступна частина	налаштування на взаємодію, розвиток рефлексії, розвиток умінь самодіагностики та усвідомлення батьками своїх характеристик, як суб'єкта соціальної взаємодії	1. «Ми-батьки» 2. «Самопізнання»
Підлітковий вік: батьківська компетентність	розширення уявлень про особливості підліткового віку, формування навичок здійснення допомоги дитині у подоланні проявів кризового періоду	3. «Невідомий підлітковий вік»
	усвідомлення труднощів у взаємодії з підлітками, формування навичок індивідуального стилю взаємодії з підлітками	4. «Саморозвиток та батьківська компетентність» 5. «Долаємо бар'єри»

ЕТАП	ЗАВДАННЯ	ЗАНЯТТЯ
Комунікативні уміння та навички конструктивної взаємодії з підлітками	формування толерантних, асертивних та емпатійних прийомів взаємодії з підлітками, вдосконалення навичок комунікації та розвиток емпатії. розвиток комунікативних умінь у проблемних ситуаціях спілкування з підлітком	6. «Будуємо емпатійні відносини»
		7 «Гнучкість у спілкуванні»
	Формування навичок оптимальних відносин з підлітком	8. «Основи конструктивної взаємодії»
Завершальний етап	аналіз та оцінка змін, що відбулися в результаті занять	9. «Пісумки»

Розроблений тренінг включає дев'ять занять, що мають певне цільове призначення:

Заняття 1. Ми-батьки

Мета: розвиток умінь самопрезентації; створення установки на співробітництво; рефлексія своїх індивідуальних ресурсів.

Заняття 2. Самопізнання

Мета: розвиток умінь самодіагностики та конструювання свого психологічного портрета; усвідомлення своїх характеристик, як носія соціальної компетентності; рефлексія своїх особливостей як суб'єкта взаємодії з дитиною.

Приклади вправ цього етапу тренінгу [26].

Вправа «Знайомство»

Мета: познайомити учасників, сприяти згуртуванню батьків класу, створити добрий настрій, настроїти учасників на співпрацю

Хід проведення

Учасники по черзі називають своє прізвище та ім'я, історію свого імені , професію та закінчують фразу : «Коли я була маленькою (им) , я мріяла (в) бути....

Вправа Прийняття правил роботи «Статут»

Мета: розробити правила роботи групи, створити доброзичливу атмосферу

Хід проведення

Тренер звертається з запитанням до учасників - Що означає слово «Правила»?

Після відповідей підсумовує, правила - це певні норми поведінки, які потрібні в житті для того щоб можна було порозумітися, виконати спільну роботу, досягти мети.

Ведучий пропонує учасникам розробити правила роботи групи (записують на плакаті), які потрібні для роботи під час проведення заняття, щоб робота була плідною

Заняття 3-5. Підлітковий вік: батьківська компетентність

Мета: розширення уявлень про особливості підліткового віку, індивідуальність власної дитини, усвідомлення труднощів у взаємодії з підлітками, формування навичок індивідуального стилю взаємодії з підлітками; актуалізація внутрішніх ресурсів та програмування позитивних установок та дій, спрямованих на розвиток батьківської компетентності.

Приклади вправ цього етапу тренінгу [25; 8;36].

Вправа «Особливості підліткового віку»

Мета: ознайомити учасників із ключовими особливостями розвитку підлітка та підвищити батьківську компетентність у створенні умов для формування здорових моделей поведінки.

Хід проведення

На першому етапі вправи тренер звертається до учасників: «Зараз нам необхідно познайомитися з підлітковим періодом трішки ближче. Для чого це нам необхідно? А для того, щоб краще зрозуміти свою дитину, варто

цікавитися чим і як вона живе, що відчуває, як буде свої стосунки і з ким. Це допоможе нам з розумінням відноситися до підлітка і знаходити з ним спільну мову».

На другому етапі вправи тренер об'єднує учасників у три міні-групи та дає кожній по аркушу фліпчарту із заздалегідь зазначеними надписами («фізіологічні особливості», «психологічні (емоції, думки, поведінка) особливості», «соціальні особливості (стосунки з іншими)») і озвучує завдання: «Кожна міні-група протягом 7хв. має напрацювати особливості підліткового віку в зазначеній сфері – фізіологічній, психологічній та соціальній, за вказаним зразком (тренер заздалегідь його фіксує на аркуші фліпчарту):

- Особливості та що нового відбувається в зазначені сфері;
- Основна потреба підлітка у зазначеній сфері;
- Що необхідно робити дорослим для створення найбільш сприятливих умов для повноцінного розвитку підлітка у даній сфері».

На третьому етапі учасники презентують свої напрацювання на загальну групу. Інші учасники можуть доповнювати.

На четвертому етапі тренер звертає увагу учасників до інформації, наведеної

Запитання для обговорення:

- Як дорослі можуть створювати умови для формування здорових моделей поведінки у підлітка?
- Що нам у цьому може нашкодити?
- А що допомогти? Подолати перешкоди?

Вправа «Підтримка підлітка на етапах зміни поведінки»

Мета: обґрунтувати роль батьків/ осіб, які їх замінюють та підвищити батьківську компетентність на етапах зміни поведінки підлітком.

Хід проведення

На першому етапі тренер звертається до учасників: «Змінюватися – це не так вже й просто. Більше того, розвивати нову модель поведінки з нуля легше, ніж гасити її і напрацьовувати іншу.

Чи були у вас моменти в житті, коли ви змінювалися або позбувалися якоїсь звички? Як вам було?

Що вам допомогло усвідомити необхідність змін?

Які слова та вчинки інших людей вас підтримували? А які, навпаки, демотивували?»

Тренер по черзі отримує відповіді на питання та надає учасникам інформацію щодо етапів зміни поведінки

На другому етапі тренер звертається до учасників: «Багатьом підліткам важко справлятися з гнівом, і тому вони приховують його за різними емоціями, такими як нетерплячість, збентеження, смуток, страх, сором тощо. Коли підліток не може впоратися з почуттями, він може накинутися на опонента, піддаючи інших і себе ризику. У більшості випадків підлітки не можуть усвідомити свій гнів, висловити його прийнятним способом або попросити підтримки. Завдання батьків у такому випадку - допомогти впоратися з емоціями й навчити висловлювати гнів більш конструктивно. Для цього давайте напрацюємо перелік певних рекомендацій. Як ви вважаєте, що сюди повинно входити?» Тренер записує відповіді учасників на фліпчартовий папір.

Запитання для обговорення:

- Що вам дає розуміння етапів зміни поведінки?

- Як ви вважаєте, яка ваша роль на етапах зміни поведінки підлітка? Чим конкретно ви можете допомогти? Як не нашкодити?

- Що може надати вам підтримки у цьому процесі? [25].

Заняття 6-8. Комунікативні уміння та навички конструктивної взаємодії з підлітками.

Мета: розширення уявлень про зміст конструктивної взаємодії з підлітками, формування комунікативної компетентності та комунікативних навичок у проблемних ситуаціях спілкування з дітьми; розвиток гнучкості, толерантності у спілкуванні; розвиток прогностичних та проєктивних навичок побудови конструктивних взаємовідносин з дітьми; розширення індивідуального досвіду взаємодії з підлітками.

Приклади вправ цього етапу тренінгу [26; 27; 28].

Вправа 1. «Ситуація успіху»

Мета: виробляти уміння аналізувати та приймати рішення.

Хід проведення

Учасники об'єднуються в підгрупи. Кожна підгрупа отримує завдання аналізує та приймає рішення .

Завдання.

Картка 1.

Ваша донька розповіла Вам, про те, що її однокласник постійно її принижує, ображає. Як ви відреагуєте на дану ситуацію?

Картка 2.

Вчитель математики розповів Вам про те, що ваш син систематично не готується до уроків, часто порушує поведінку , сперечається з ним .Який вихід ви бачите з даної ситуації?

Картка 3.

Мама подруги вашої доньки розповіла про те, що Вона неодноразово чула від дівчат запах цигарок. Який вихід ви бачите з даної ситуації?

Картка 4.

Класний керівник розповів Вам про те , що Ваш син втік з уроків. Який вихід ви бачите з даної ситуації?

Питання для обговорення:

Які труднощі виникали в процесі виконання вправи? [26].

Вправа 2. «10 заповідей конструктивної поведінки батьків»

Мета: формувати знання про особливості конструктивної взаємодії з дитиною.

Хід проведення

Учасники об'єднуються в підгрупи. Кожна підгрупа формулює «10 заповідей конструктивної поведінки батьків». Після закінчення презентує свою роботу.

Інформування

Бути прикладом для дітей.

Створювати комфортне та безпечне середовище для дитини

Бути терплячими та уважними.

Поважати особистість дитини та надавати їй свободу вибору.

Навчати дітей відповідальності.

Розвивати соціальні навички дитини.

Не бути занадто строгими.

Встановлювати зрозумілі межі та правила.

Батьки повинні бути відкриті до спілкування зі своїми дітьми, щоб знати їхні потреби та проблеми.

Заняття 9. Завершальний етап.

Мета: аналіз та оцінка змін, що відбулися в результаті занять; рефлексія самовідчуття, що виникає в міру проходження тренінгу; рефлексія можливостей самозміни та саморозвитку.

Приклади вправ цього етапу тренінгу [26; 28; 36].

Вправа «Ресурсність сім'ї»

Мета: розкрити для батьків ресурсну значущість сім'ї та підвищити батьківську компетентність.

Хід проведення

Тренер роздає аркуші паперу та фломастери і пропонує завдання: «Згадайте, будь ласка, якусь історію/ випадок або якусь традицію, якусь спільну діяльність із вашого сімейного життя, що є для вас ресурсною. І намалюйте образ цього ресурсу у символічній формі. На виконання завдання у вас є 5 хвилин. Після того як час вийшов, тренер просить учасників по черзі представитись за таким алгоритмом: 1. Ім'я. 2. Показати свій символ-ресурс. 3. Прокоментувати малюнок. Малюнки учасників прикріплюються на аркуш фліпчарту прикріпленого до стіни за допомогою скочу для створення символічного набору ресурсів сім'ї.

Запитання для обговорення:

- Що дає нам розуміння ресурсів сім'ї?

- Як ресурси сім'ї можна використовувати для підтримки себе? Які саме?

- Як ресурси сім'ї можна використовувати у взаємодії з підлітком? Які саме?

Аналіз досвіду роботи з батьками в рамках нашого дослідження показав, що найцікавішою та найефективнішою формою нашої програми є тренінг формування батьківських навичок ненасильницької взаємодії з дітьми-підлітками. Після завершення тренінгу ми отримали позитивні відгуки від його учасників. Батьки, що брали участь у тренінгу, позитивно відзивалися про ряд освоєних ними технік, вказували на більш глибоке усвідомлення після тренінгу потреб власної дитини та розуміння причин їхньої конфліктної та агресивної поведінки, набуття навичок ненасильницького спілкування, яке ґрунтується на емпатійному та толерантному ставленні до дитини.

Отже, можна зробити висновок, що за допомогою розробленого нами тренінгу було досягнуто підвищення рівня батьківської компетентності та здійснено формування навичок застосування ненасильницьких, толерантних та емпатійних прийомів взаємодії з підлітками.

Висновки до другого розділу

Аналіз результатів дослідження особливостей ставлення матерів до сімейної ролі дозволяє стверджувати, що більшість респондентів декларують високі показники за ознакою сімейних конфліктів, домінування матері та вказують на проблему «байдужості» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї.

Щодо особливостей взаємодії з дітьми, то найчастіше у взаємодії з дитиною батьки використовують словесні спонукання, а про високий рівень партнерських відносин заявило лише незначна кількість батьків.

Слід звернути увагу на проявах ознак зайвої концентрації на дитині, зокрема, таких негативних тенденцій зі сторони батьків, як придушення волі дітей, виключення інших позасімейних впливів та надмірне втручання у світ дитини. Саме за цими ознаками спостерігаються найбільший відсоток батьків з

високими показниками. Про наявність емоційної дистанції батьків з дитиною свідчить така ознака як роздратливість, запальність, яка притаманна більшості батьків, а от за ознакою зайвої строгості простежується яскраво виражені прояви двох крайніх тенденцій: з одного боку велика поблажливість і вседозволеність, а з іншого – надмірна строгість. Такі результати вказують на наявність проблеми у збалансованості виховних батьківських впливів.

Порівняння особливостей стосунків батька та мами з доньками, дозволяє стверджувати таке: відносини батька з донькою, порівняно з сином, відрізняються вищим рівнем прийняття, нижчим рівнем контролю та вимогливості, нижчим рівнем покарання та меншою емоційною дистанцією. Стосунки мами з доньками, порівняно з стосунками із синами, відрізняються такими особливостями: вищим рівнем конфліктності, авторитарності, непослідовності у стосунках, але достатньо низьким рівнем покарання. У стосунках мами з синами рівень контролю трошки вищий, вища вимогливість та вищим рівнем покарання, ніж у стосунках з доньками.

Оцінка респондентами взаємовідносин вказує на суттєві відмінності у баченні батьками і дітьми істотних характеристик цих відносин. Найбільша неузгодженість проявляється за такими шкалами: «вимогливість-невимогливість» «контроль-автономність», «згода та незгода між дитиною та батьками», «авторитетність батьків» «прийняття дитини» та «послідовність батьків». У підлітків більше претензій до прийняття батьками їхньої індивідуальності, надання автономності, послідовності у стосунках тощо. Батьки ж оцінюють ці позиції як задовільні. Такі результати вказують на низький рівень сприйняття батьками реальних взаємин з дітьми, нерозуміння їхніх нагальних потреб та низький рівень усвідомлення батьками важливості для дітей окремих компонентів дитячо-батьківських відносин.

З позиції батьків для побудови ефективних взаємовідносин з дітьми заважають такі характеристики дитини: неадекватне тлумачення дітьми інформації, яка поступає від батьків; надмірну емоційність підлітків; негативізм; неспівпадіння життєвих цінностей та поглядів підлітків з

батьківськими; незацікавленість підлітків у спілкуванні; відстороненість; відтермінованість виконання справ; неуміння вислухати співрозмовника. Щодо власних характеристик батьків, які заважають ефективній взаємодії з дітьми-підлітками, то тут відповіді були такі: нерозуміння потреб дітей; відсутність терпіння; відсутність знань про емоційну сферу підлітка; нетерплячість, бажання негайних змін; брак часу; почуття провини; власна неврівноваженість; безпорядність; несприйняття оточення дитини; невміння знайти спільну мову.

Розроблено програму формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками, яка складається із трьох модулів: «Таємниці підліткового віку», «Неповторний світ моєї дитини (вчимося пізнавати та встановлювати контакти)», «Батьківські навички ефективної взаємодії».

ВИСНОВКИ

Згідно першого завдання здійснено теоретичний аналіз досліджень присвячених вивченню проблеми батьківських взаємовідносин з дітьми, специфіки взаємовідносин з дітьми підліткового віку, а також робіт присвячених формуванню у батьків навичок ефективності цих взаємовідносин. Досліджено, що у психологічній літературі є різні підходи до тлумачення поняття дитячо-батьківських взаємовідносин. Об'єднує їх те, що більшість науковців вказує на специфіку цих відносин, яка полягає у силі їх емоційної значущістю, як для дитини, так і для батьків, безперервності та тривалості взаємозв'язку, що опосередковується віковими особливостями дитини та батьківськими ставленнями. До сфери дитячо-батьківських взаємин відносяться такі феномени: ставлення дітей до батьків, батьківське ставлення до дітей, батьківська позиція, стиль батьківського виховання. Якість цих взаємин визначається такими параметрами: характером емоційного зв'язку; мірою включеності батьків і дитини у дитяче-батьківські взаємини; задоволеністю потреб дитини, турботою й увагою до неї з боку батьків; стилем спілкування з дитиною; способом розв'язання проблемних ситуацій, підтримкою автономії дитини; соціальним контролем з боку батьків; мірою стійкості і послідовності сімейного виховання.

Згідно другого завдання здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей взаємовідносин сучасних батьків з дітьми-підлітками. Встановлено *основні труднощі побудови ефективних взаємовідносин*, зокрема, більшість матерів декларують високі показники за ознакою сімейних конфліктів, вказують на домінування матері у вирішенні проблем виховання та проблему «байдужості» чоловіка, його невключеність у справи сім'ї. Найчастіше у взаємодії з дитиною батьки використовують словесні спонукання, а про високий рівень партнерських відносин з дітьми заявила лише незначна кількість батьків. Негативні тенденції зайвої концентрації на дитині спостерігаються за такими ознаками як придушення волі дітей, виключення інших позасімейних впливів та надмірне втручання у світ дитини. Про наявність емоційної дистанції батьків з дитиною свідчить така ознака, як

роздратливість, запальність, яка притаманна більшості батьків, а от за ознакою зайвої строгості простежується яскраво виражені прояви двох крайніх тенденцій: з одного боку велика поблажливість і вседозволеність, а з іншого – надмірна строгість. Такі результати вказують на наявність проблеми у збалансованості виховних батьківських впливів.

Встановлено відмінності особливостей взаємин батька та мами з дітьми різної статі. Так, взаємини батька з донькою, порівняно з сином, відрізняються вищим рівнем прийняття, нижчим рівнем контролю та вимогливості, нижчим рівнем покарання та меншою емоційною дистанцією. Взаємини мами з доньками, порівняно із синами, відрізняються такими особливостями: вищим рівнем конфліктності, авторитарності, непослідовності у стосунках, але достатньо низьким рівнем покарання. У стосунках мами з синами рівень контролю трошки вищий, вища вимогливість та вищим рівнем покарання, ніж у стосунках з доньками.

Констатовано суттєві відмінності у баченні батьками і дітьми якісних характеристик їхніх взаємовідносин. Найбільша неузгодженість проявляється за такими шкалами: «вимогливість-невимогливість» «контроль-автономність», «згода та незгода між дитиною та батьками», «авторитетність батьків» «прийняття дитини» та «послідовність батьків». У підлітків більше претензій до прийняття батьками їхньої індивідуальності, надання автономності, послідовності у стосунках тощо. Батьки ж оцінюють ці позиції як задовільні. Такі результати вказують на низький рівень сприйняття батьками реальних взаємин з дітьми, нерозуміння їхніх нагальних потреб та низький рівень усвідомлення батьками важливості для дітей окремих компонентів дитячо-батьківських відносин.

З позиції батьків для побудови ефективних взаємовідносин з дітьми заважають такі характеристики дитини: неадекватне тлумачення дітьми інформації, яка поступає від батьків; надмірну емоційність підлітків; негативізм; неспівпадіння життєвих цінностей та поглядів підлітків з батьківськими; незацікавленість підлітків у спілкуванні; відстороненість; відтермінованість виконання справ; неуміння вислухати співрозмовника. Щодо

власних характеристик батьків, які заважають ефективній взаємодії з дітьми-підлітками, то тут відповіді були такі: нерозуміння потреб дітей; відсутність терпіння; відсутність знань про емоційну сферу підлітка; нетерплячість, бажання негайних змін; брак часу; почуття провини; власна неврівноваженість; безпорядність; несприйняття оточення дитини; невміння знайти спільну мову.

Згідно третього завдання обґрунтовано необхідність формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з підлітками, оскільки діти потребують такої підтримки, а батьки є найбільш значущими людьми для своїх дітей та закладають модель їхньої поведінки. *Розроблено програму формування батьківських навичок побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками, яка складається із трьох модулів: «Гамниці підліткового віку», «Неповторний світ моєї дитини (вчимося пізнавати та встановлювати контакти), «Батьківські навички ефективної взаємодії».* Розкрито зміст процесу побудови ефективних взаємовідносин з дітьми-підлітками сутність якого полягає у глибокому розумінні батьками внутрішнього світу дитини, її психологічних особливостей; умінні передбачити, яка міра впливу може бути успішною для розвитку особистості дитини; здійсненні індивідуального підходу. Стрижневим елементом програми став тренінг, адже саме тренінг, як групова робота з батьками, стає одним із найефективніших засобів у процесі формування батьківських навичок, адже багатьом батькам може бракувати певних навичок комунікації і управління поведінкою дітей, які найкраще розвиваються при групових методах роботи.